

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ - ΤΜΗΜΑ ΜΟΥΣΕΙΩΝ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΕΝΤΥΠΟ ΓΙΑ ΤΗ ΜΟΝΗ ΔΑΦΝΙΟΥ

Τα μυστικά ενός μνημείου

Handwritten text in a cursive script, likely a manuscript or letter, covering the right side of the page. The text is dense and spans the entire vertical range of the right margin.

ΠΩΣ ΝΑ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΗΣΕΤΕ ΤΟ ΕΝΤΥΠΟ

Αυτό το έντυπο θα σας βοηθήσει να σχεδιάσετε την επίσκεψή σας στη Μονή Δαφνίου με μία σχολική ομάδα. Παρέχει ιδέες και προτάσεις για τον καθορισμό της θεματικής ενότητας, των στόχων και των μεθόδων προσέγγισης. Προσφέρει πληροφοριακό υλικό για μια σειρά θεμάτων καθώς και βιβλιογραφία για τη διευκόλυνση της μελέτης σας.

Συγκεντρωθείτε σε λίγα για να κερδίσετε περισσότερα!

Συνιστούμε να οργανώσετε την επίσκεψή σας γύρω από ένα συγκεκριμένο θέμα. Τα θέματα που αναπτύσσονται στο έντυπο είναι η διαχρονική χρήση του χώρου, η καθημερινή ζωή των μοναχών, τα κτίρια του μοναστηριού και η λειτουργία τους, η αναστήλωση του μνημείου και η ταυτότητα του ψηφιδωτού. Επιλέξτε μόνο ένα για την επίσκεψή σας! Στα κριτήρια επιλογής συνιστούμε να συμπεριλάβετε τα ενδιαφέροντα των μαθητών, καθώς και τα ζητήματα που σας απασχολούν με αφορμή τη σχολική ύλη, ώστε να συνδέσετε την επίσκεψή με τα θέματα που μελετάτε στην τάξη.

Κεντρίστε το ενδιαφέρον με ένα ερώτημα!

Προτείνουμε να προσεγγίσετε το θέμα προβληματίζοντας τους μαθητές με ερωτήσεις που ωθούν στην παρατήρηση, ανακαλούν τη γνώση και την εμπειρία και κεντρίζουν τη φαντασία. Οι ερωτήσεις αυτές λειτουργούν ως ερέθισμα για τη διαπραγμάτευση του θέματος. Παραδείγματα τέτοιων ερωτήσεων θα βρείτε στην αρχή κάθε θεματικής ενότητας.

Ανακαλύψτε τα μυστικά του μνημείου!

Παρακινήστε τους μαθητές να ανακαλύψουν μόνοι τους τη γνώση. Έτσι θα περάσουν από στάδια παρατήρησης, κριτικής σκέψης, ανάλυσης και εξαγωγής συμπερασμάτων. Το ίδιο το μνημείο δίνει στοιχεία από τα οποία μπορούν να αντλήσουν πληροφορίες για να γνωρίσουν τα μυστικά του χώρου και να φανταστούν τη ζωή των ανθρώπων που έζησαν ή πέρασαν από εδώ.

Δραστηριοποιηθείτε!

Για να εξασφαλίσετε την ενεργή συμμετοχή της ομάδας στη διαδικασία μάθησης σας προτείνουμε δραστηριότητες σχεδιασμένες για την επεξεργασία του θέματος που αφορούν στην προετοιμασία για την επίσκεψη, την επαφή με το μνημείο και την περαιτέρω διερεύνηση του θέματος στο σχολείο.

Συνδέστε το παρελθόν με το παρόν!

Βοηθήστε τους μαθητές να συνδέσουν τα θέματα που ερευνάτε με τα ενδιαφέροντα, τις γνώσεις και τις εμπειρίες τους από τη σύγχρονη ζωή. Για παράδειγμα, οι εμπειρίες τους από τον ομαδικό τρόπο διαβίωσης (π.χ. σε κατασκηνώσεις) μπορούν να αποτελέσουν το κλειδί για την κατανόηση της μοναστικής ζωής. Η γνωριμία με την τέχνη και την τεχνική του ψηφιδωτού μπορεί να δώσει το έναυσμα για δημιουργικές διεξόδους σε παιδιά και νέους.

Μια φορά δεν φτάνει!

Το έντυπο παρουσιάζει μια σειρά θεμάτων που μπορείτε να εξετάσετε σε πολλές επισκέψεις. Ίσως να σας δώσει ιδέες για το σχεδιασμό δραστηριοτήτων που αφορούν επισκέψεις σε άλλα μνημεία με ανάλογες θεματικές.

Χρειαζόμαστε τη δική σας άποψη!

Παρακαλούμε να συμπληρώσετε το φύλλο αξιολόγησης και να μας το αποστείλετε. Θα μας βοηθήσει να διαμορφώσουμε το υλικό που σας προτείνουμε με βάση τα αποτελέσματα της δικής σας εμπειρίας.

Εάν «προτιμάτε τα έτοιμα»

Το Τμήμα Μουσείων της Διεύθυνσης Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων παρουσιάζει εκπαιδευτικό πρόγραμμα στη Μονή Δαφνίου, το οποίο έχετε τη δυνατότητα να παρακολουθήσετε σε προγραμματισμένη επίσκεψή σας κατά τη φθινοπωρινή και εαρινή περίοδο. Το πρόγραμμα είναι δώρης διάρκειας και απευθύνεται σε μαθητές της Ε' και ΣΤ' Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου. Διαπραγματεύεται την αναστήλωση του μνημείου και τη συντήρηση των ψηφιδωτών. Για περισσότερες πληροφορίες και δήλωση συμμετοχής απευθυνθείτε στο:

Υπουργείο Πολιτισμού / Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων / Τμήμα Μουσείων / Τηλ.: 3304028, 3304030

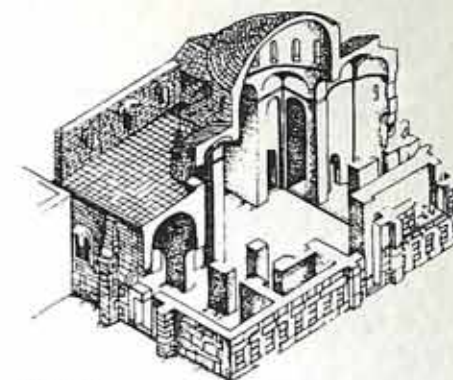
Καλή Διασκέδαση στις Εξερευνητικές σας!

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΕΝΤΥΠΟ ΓΙΑ ΤΗ ΜΟΝΗ ΔΑΦΝΙΟΥ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Τα μυστικά

Τομή του Καθολικού
της Μονής Δαφνίου (Σχέδιο ΕΜΠ)

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Θ'.
- Γ. Κολέφας, *Η τεχνική του ψηφιδωτού*, Αθήνα 1970.
- Φ. Κουκουλές, *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*, Αθήνα 1948.
- Γ. Λαμπάκης, *Χριστιανική Αρχαιολογία της Μονής Δαφνίου*, Αθήνα 1989.
- C. Mango, *Βυζάντιο, αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1998.
- A. Ορλάνδος, *Μοναστηριακή αρχιτεκτονική*, Αθήνα 1958.
- Χ.Θ. Μπούρας, *Σημειώσεις του μαθήματος «Αποκαταστάσεις των μνημείων Ι»*, Αθήνα 1983.
- N. Παπαχατζής, *Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις, Αττικά*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1992.
- E. Στίκας, *Στερέωσις και αποκατάστασις του εξωνάρθηκος του καθολικού της Μονής Δαφνίου*, Δελτίο X.A.E., περίοδος Δ', τ. Γ', 1962-1963, Αθήνα 1964.
- Τόπος και Εικόνα, *Χαρακτικά ξένων περιηγητών για την Ελλάδα*, 18ος αιώνας, τ. Α', Αθήνα 1979.
- N. Χατζηδάκη, *Βυζαντινά Ψηφιδωτά, Ελληνική Τέχνη*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1994.
- G. Millet, *Le Monastère de Daphni*, Paris 1899.
- Oxford Dictionary of Byzantium*, Αθήνα 1991.
- C. Cooksey, *A Teacher's Guide to Using Abbeys*, English Heritage, U.K. 1992.
- G. Wheatley, *A Teacher's Guide to World Heritage Sites*, English Heritage, U.K.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ - ΤΜΗΜΑ ΜΟΥΣΕΙΩΝ

Τα μυστικά ενός μνημείου

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΕΝΤΥΠΟ ΓΙΑ ΤΗ ΜΟΝΗ ΔΑΦΝΙΟΥ

ΟΙ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ ΕΝΟΣ ΜΝΗΜΕΙΟΥ

- Παρατηρήστε τα κτίρια της πόλης σας. Εστιάστε την προσοχή σας στα παλαιότερα από αυτά. Είχαν πάντοτε την ίδια χρήση;
- Γιατί κάποια κτίρια κατά τη διάρκεια της ιστορίας τους αλλάζουν χρήσεις;
- Κάτω από ποιες συγκυρίες διακόπτεται η αρχική χρήση ενός κτιρίου;
- Ποιοι λόγοι συνήθως καθιστούν ένα κτίριο κατάλληλο για νέα χρήση;
- Γιατί κάποια κτίρια συγκεντρώνουν την προσοχή και αξιοποιούνται με νέες χρήσεις, ενώ άλλα εγκαταλείπονται;

Μια φορά και έναν καιρό ήταν ένας αρχαίος ναός...

Στους αρχαίους χρόνους ο αθηναίος πολίτης Κέφαλος εξορίστηκε από την πόλη του επειδή διέπραξε το φόνο της γυναίκας του και κατέφυγε στη Θήβα. Ύστερα από περιπέτειες εγκαταστάθηκε στο νησί που ονομάστηκε Κεφαλονιά, καθώς εκείνος ήταν ο πρώτος του κάτοικος. Δέκα γενιές μετά, οι απογονοί του Χαλκίνος και Δαίτος ζήτησαν τη συμβουλή του Απόλλωνα στο μαντείο των Δελφών γιατί ήθελαν να γυρίσουν στην Αθήνα, αλλά φοβόντουσαν ότι δεν θα τους δεχτούν οι Αθηναίοι. Η Πυθία τους απάντησε ότι πρέπει να κάνουν θυσίες στο θεό στον τόπο εκείνο της Αττικής όπου θα δουν τριήρη να τρέχει πάνω στη στεριά. Οι δύο άνδρες πορεύτηκαν προς την Αθήνα και, όταν έφθασαν στο Ποικίλο όρος, τμήμα του όρους Αιγάλεω, είδαν μπροστά τους ένα φίδι να τρέχει βιαστικά προς τη φωλιά του. Θεώρησαν το γεγονός σημάδι του θεού και ερμήνευσαν το χρησμό συμβολικά. Στο σημείο εκείνο τέλεσαν θυσίες προς τιμήν του Απόλλωνα. Όταν έφτασαν στην Αθήνα, οι Αθηναίοι άκουσαν το αίτημά τους και τους έκαμαν πολίτες. Με ευγνωμοσύνη ο Χαλκίνος και ο Δαίτος έχτισαν στον τόπο της θυσίας ιερό αφιερωμένο στον Απόλλωνα. Ο ναός αυτός βρισκόταν στην Ιερά Οδό, στο μέσον της διαδρομής από την Αθήνα στην Ελευσίνα.

Η ερμηνεία ενός μνημείου βασίζεται στη μελέτη των υλικών καταλοίπων, των γραπτών πηγών και της προφορικής παράδοσης. Η παραπάνω παράδοση διασώθηκε από τον περιηγητή Πausανία και είναι μία από τις πηγές που φωτίζουν την ιστορία του αρχαίου ιερού του Απόλλωνα, στα ερείπια του οποίου κτίσθηκε η Μονή Δαφνίου. Τη χρήση αυτού του χώρου από τους αρχαίους χρόνους έως σήμερα θα παρουσιάσουμε συνοπτικά.

Ο ναός του Απόλλωνα ήταν ένα από τα ιερά που συναντούσε κανείς στην Ιερά Οδό. Όταν ο Πausανίας επισκέφθηκε το χώρο (150 μ.Χ.), εικάζεται ότι συνάντησε έναν περίβολο και μέσα σ' αυτόν έναν τουλάχιστον ναό και μία στοά ή ένα άλλο κτίσμα με κίονες. Εκεί υπήρχαν αγάλματα της Αθηνάς, της Δήμητρας, της Κόρης, καθώς και του Απόλλωνα, για τον οποίο είχε κτιστεί αρχικά το ιερό. Ο ναός εξακολουθούσε να υπάρχει για δύομισι αιώνες τουλάχιστον μετά την περιγραφή του περιηγητή. Ήταν από τα ιερά που με τη διάδοση του χριστιανισμού και την απαγόρευση της ειδωλολατρίας εγκαταλείφθηκαν ή καταστράφηκαν.

ΤΑ ΜΥΣΤΙΚΑ ΕΝΟΣ ΜΝΗΜΕΙΟΥ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΕΝΤΥΠΟ ΓΙΑ ΤΗ ΜΟΝΗ ΔΑΦΝΙΟΥ

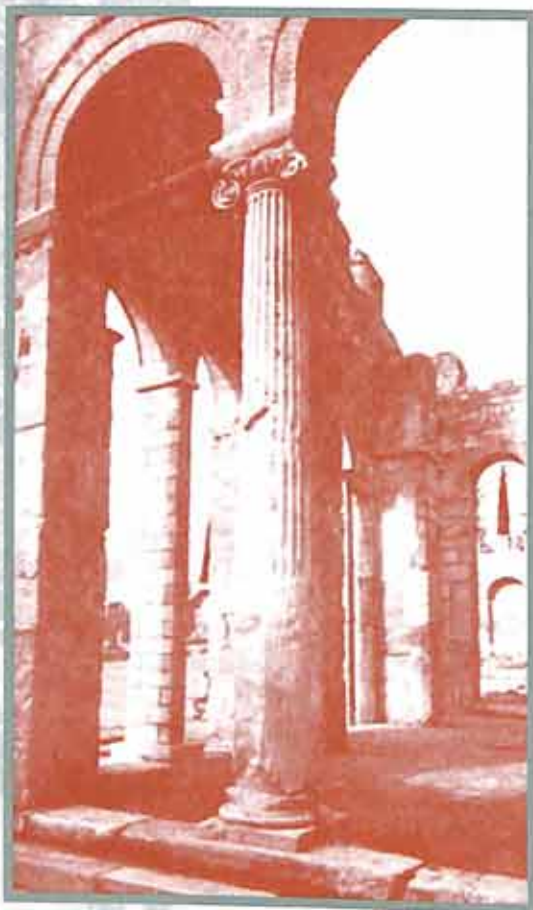
ΥΠΠΟ – Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων
Αθήνα 1999

ΚΕΙΜΕΝΑ
Νάνσυ ΣΕΛΕΝΤΗ
Φανή ΣΤΑΥΡΟΥΛΑΚΗ
Τέρρυ ΦΟΥΡΤΟΥΝΗ
Αθήνα ΧΡΙΣΤΟΦΙΔΟΥ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ
Γιούλη ΝΕΣΤΟΡΙΔΟΥ
ΚΑΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Βουβούλα ΣΚΟΥΡΑ

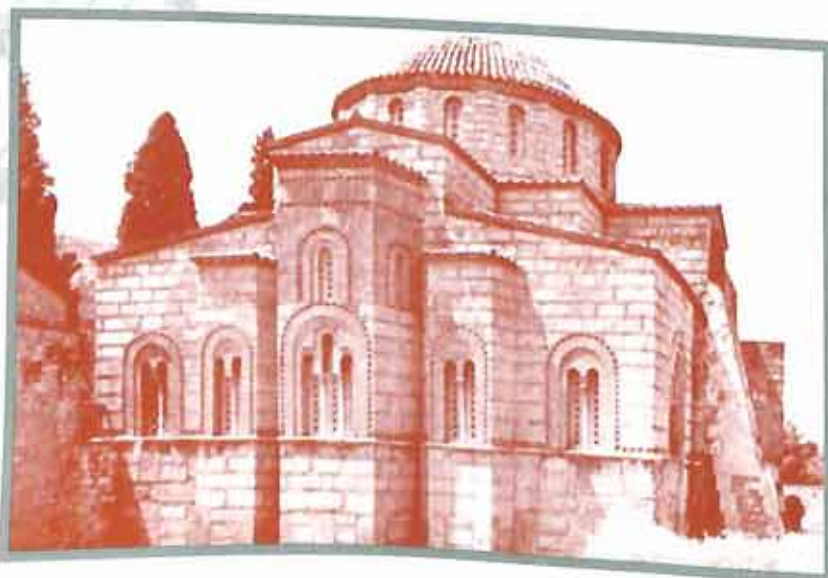
ΠΑΡΑΓΩΓΗ
Memigraf

ISBN 960-214-652-4

Ο ιωνικός κίονας από το αρχαίο ιερό του Απόλλωνα.
Ε. Στίκας.

Το καθολικό της Μονής Δαφνίου.
C. Mango.

Από το αρχαίο ιερό μπορεί να δει κανείς σήμερα:

- έναν ιωνικό κίονα των ύστερων κλασικών χρόνων, χρησιμοποιημένο στο δυτικό τμήμα του εξωνάρθηκα του βυζαντινού ναού. Ο λόρδος Elgin μετέφερε στο Λονδίνο τρεις όμοιους κίονες, τμήματα των οποίων έχουν περιέλθει στο Βρετανικό Μουσείο.
- ορθογώνιους λίθους που έχουν χρησιμοποιηθεί στα κατώτερα μέρη του βυζαντινού τείχους του μοναστηριού και προέρχονται από τον περίβολο του αρχαίου ναού, τις στοές και τα άλλα οικοδομήματα.
- αρχιτεκτονικά μέλη που βρίσκονται εντοιχισμένα στα οικοδομήματα του μοναστηριού ή φυλάσσονται στην αυλή και στη στοά δίπλα στη νότια πλευρά του βυζαντινού ναού.

...που έγινε μοναστήρι.

Πότε η τάση των Βυζαντινών να εξαγνίσουν ολοκληρωτικά τους ειδωλολατρικούς ναούς και πότε ο σεβασμός τους στην αρχαία παράδοση οδήγησαν στη διατήρηση της ιερότητας των χώρων αυτών που εκφράστηκε με δύο τρόπους: την επαναλειτουργία τους ως χριστιανικών ναών ή την ίδρυση ναών της νέας θρησκείας που κτίζονταν στα ερείπια των αρχαίων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο Παρθενώνας, που λειτούργησε ως χριστιανικός ναός αφιερωμένος στη Σοφία του Θεού και αργότερα στην Παναγία την Αθηνιώτισσα, ενώ ο ναός του Ηφαίστου, το λεγόμενο Θησείο, αφιερώθηκε στη λατρεία του Αγίου Γεωργίου. Στη θέση του αρχαίου ιερού του Απόλλωνα τον 5ο αιώνα κτίστηκε μία χριστιανική βασιλική. Στα χρόνια του Ιουστινιανού η βασιλική αυτή οχυρώθηκε και οργανώθηκε σε μοναστήρι.

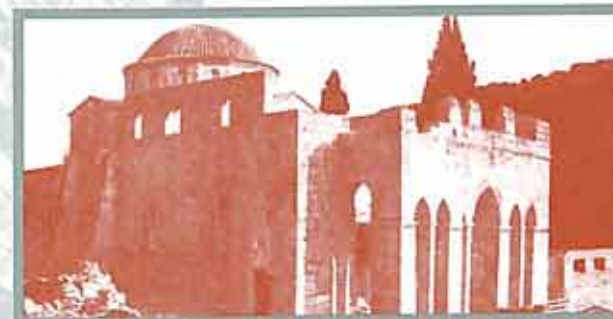
Το μοναστήρι μεγάλωσε και έλαμψε...

Τον 11ο αιώνα η βυζαντινή αυτοκρατορία γνώρισε μεγάλη οικονομική και πνευματική άνθηση. Μοναστήρια ιδρύθηκαν σε όλη της την επικράτεια, τα οποία συχνά έχαιραν της εύνοιας του αυτοκράτορα. Οι εκκλησίες τους ήταν οι μεγαλύτερες και σημαντικότερες που κτίστηκαν αυτή την εποχή. Κατά την περίοδο αυτή στα ερείπια της παλαιοχριστιανικής βασιλικής χτίστηκε νέος ναός και το μοναστήρι του Δαφνίου επαναλειτουργήσε. Ο 12ος αιώνας υπήρξε για τη μονή περίοδος εξαιρετικής ακμής.

Το οκταγωνικού τύπου καθολικό της Μονής Δαφνίου και τα λαμπρά ψηφιδωτά του με το μνημειακό χαρακτήρα των μορφών είναι χαρακτηριστικά δείγματα αρχιτεκτονικής και διακόσμησης του 11ου αιώνα. Την ίδια εποχή κτίστηκε η τράπεζα του μοναστηριού, που σήμερα βρίσκεται ερειπωμένη, τα κελιά κατά μήκος του βυζαντινού τείχους, που έχουν πια καταστραφεί, ενώ στις αρχές του 12ου αιώνα προστέθηκε εξωνάρθηκας δυτικά του καθολικού με τη μορφή ανοικτής στοάς.

...και το κατέλαβαν οι Φράγκοι.

Το 1207, όταν οι Φράγκοι κατέκτησαν την Αθήνα, έδωξαν τους ορθόδοξους μοναχούς από τη Μονή Δαφνίου και την παραχώρησαν στο καθολικό τάγμα των κιστερκιανών μοναχών. Οι φράγκοι μοναχοί είχαν στην κατοχή τους το μοναστήρι για 100 περίπου χρόνια (1207-1311). Τους φράγκους κατακτητές της Αθήνας διαδέχθηκαν Καταλανοί (1311-1387) και εκείνους Φλωρεντινοί (1387-1458). Το μοναστήρι του Δαφνίου περνούσε στην κατοχή των εκάστοτε κατακτητών της Αθήνας.

Οι επεμβάσεις των Φράγκων στον εξωνάρθηκα.
Ε. Στίκας.

Οι Τούρκοι δεν το πείραξαν...

Το 1458 οι Τούρκοι κατέλαβαν την Αθήνα. Το μοναστήρι παραχωρήθηκε στους ορθόδοξους μοναχούς και έχαιρε προνομίων σε όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας. Σε αυτή την περίοδο πιστεύεται ότι επισκευάστηκαν τα κτίσματα που βρίσκονταν πάνω στο δώμα του νάρθηκα, δηλαδή το θησαυροφυλάκιο, η κατοικία του ηγούμενου και η βιβλιοθήκη.

Το 17ο και το 18ο αιώνα η Μονή Δαφνίου ερημώθηκε αρκετές φορές. Το 1676, όταν οι περιηγητές Spon και Wheeler επισκέφθηκαν το μοναστήρι, βρήκαν δύο μοναχούς που τους εξομολογήθηκαν ότι ο φόβος των πειρατών που έρχονταν από τη θάλασσα οδήγησε στην εγκατάλειψη της μονής. Το 1765 ο περιηγητής Chandler βρήκε το χώρο έρημο με ένα μόνο ιερέα και ένα-δύο μοναχούς, καθώς είχε μετατραπεί σε καταφύγιο ληστών.

...ήρθε όμως η Επανάσταση...

Κατά τη διάρκεια της επανάστασης κατά των Τούρκων το μοναστήρι μετατράπηκε σε καταφύγιο των επαναστατών και πυριτιδαποθήκη. Ο Καραϊσκάκης, επιδιώκοντας να αντιμετωπίσει τον Κιουταχί σε σημείο ορατό από την Ακρόπολη για να εμψυχώσει τους εκεί πολιορκημένους, επέλεξε τη θέση μπροστά από τη Μονή Δαφνίου. Η αναμέτρησή τους στις 21 Μαρτίου 1827 κατέληξε σε υποχώρηση των Ελλήνων με αρκετές απώλειες.

...και πέρασε πολλές περιπέτειες...

Στο β' μισό του 19ου αιώνα ο χώρος της μονής γνώρισε διάφορες χρήσεις. Το 1854, κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου εγκαταστάθηκε στο μοναστήρι γαλλικό τάγμα. Το 1883 και για δύο τουλάχιστον χρόνια ο χώρος λειτούργησε ως φρενοκομείο και το 1887 μετατράπηκε σε ποιμνιοστάσιο. Η εγκατάλειψη του χώρου και ο καταστροφικός σεισμός του 1886 έγιναν η αιτία για να αρχίσουν το 1888 οι εργασίες αποκατάστασης και στερέωσης του μνημείου και οι εργασίες συντήρησης των ψηφιδωτών.

...ώσπου το κληρονόμησαν οι άνθρωποι όλου του κόσμου.

Το 1990 το μνημείο εγγράφηκε στον Παγκόσμιο Κατάλογο Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO. Στον Κατάλογο αυτό περιλαμβάνονται μνημεία ή χώροι που επιλέγονται επειδή:

- * αποτελούν αριστουργήματα της ανθρώπινης δημιουργίας,
- * έχουν ασκήσει σημαντική επίδραση σε συγκεκριμένη χρονική περίοδο,
- * αποτελούν εξαιρετικό τεκμήριο ζώντος ή χαμένου πολιτισμού,
- * εικονογραφούν μια σημαντική ιστορική περίοδο,
- * αποτελούν ξεχωριστό δείγμα παραδοσιακού τρόπου ζωής,
- * είναι συνδεδεμένα με ιδέες ή θεωρίες οικουμενικής σημασίας.

Η εγγραφή ενός μνημείου στον Κατάλογο Πολιτιστικής Κληρονομιάς εξασφαλίζει τη διεθνή φήμη του και ανοίγει το δρόμο για τη διεθνή του προστασία. Επίσης δίνει ξεχωριστή αίγλη στο μνημείο μέσα στη χώρα στην οποία ανήκει, καθώς αυτή δεσμεύεται απέναντι στην Παγκόσμια Κληρονομιά και δηλώνει έμπρακτα το σεβασμό της προστατεύοντας και συντηρώντας τα μνημεία που συνθέτουν αυτή την κληρονομιά. Η Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων, η Διεύθυνση Αναστήλωσης Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων, η Διεύθυνση Συντήρησης Αρχαιοτήτων και η 1η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων συντάσσουν ένα σχέδιο ολοκληρωμένης προστασίας για τη Μονή Δαφνίου, το οποίο θα συμπεριλάβει εργασίες στερέωσης και αποκατάστασης του καθολικού, ανασκαφικές εργασίες, συντήρηση των ψηφιδωτών, ανάδειξη του μνημείου και προστασία του περιβάλλοντος χώρου. Το μνημείο αποτελεί επισκέψιμο αρχαιολογικό χώρο και εποπτεύεται από την 1η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Ελπίζουμε να ζήσει αυτό καλά και εμείς καλύτερα μαζί του.

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Σκοπός: Να κατανοηθούν οι λόγοι που οδηγούν στην αλλαγή χρήσης ενός αντικειμένου/κτιρίου/χώρου με σκοπό την αξιοποίησή του.

Πριν από την επίσκεψη

Ζητήστε από τους μαθητές να επιλέξουν ένα αντικείμενο ο καθένας, για το οποίο μπορούν να προτείνουν μια διαφορετική χρήση από την αρχική. Η χρήση αυτή μπορεί να είναι δική τους επινόηση ή ιδέα εφαρμοσμένη από κάποιον άλλο. Αφού περιγράψουν τη μορφή, το υλικό, τη διακόσμηση του αντικειμένου, καθώς και την αρχική χρήση του, μπορούν να περιγράψουν τη χρήση που προτείνουν και να αιτιολογήσουν την καταλληλότητά της.

Παραδείγματα:

- Αλλαγή της χρήσης ενός πιθαρίου σε γλάστρα και ενός κεραμικού πλακιδίου σε σουβέρ.
- Γιατί τα αντικείμενα αυτά ήταν κατάλληλα για την αρχική τους χρήση;
- Γιατί η προτεινόμενη χρήση είναι κατάλληλη για τα αντικείμενα;
- Για ποιο λόγο αλλάζει η χρήση αυτών των αντικειμένων;

Κατά την επίσκεψη

Ζητήστε από τους μαθητές σας να ψάξουν για ένα στοιχείο ή τμήμα του μνημείου που άλλαξε θέση κατά τη διάρκεια της ιστορίας του. Αφού περιγράψουν το στοιχείο αυτό και υποστηρίξουν τη γνώμη τους για την αλλαγή θέσης, να περιγράψουν την αρχική και την κατοπινή χρήση του, να τις συγκρίνουν και να αναζητήσουν τις αιτίες που οδήγησαν στην αλλαγή θέσης.

Μετά την επίσκεψη

Ζητήστε από τους μαθητές σας να αναζητήσουν ο καθένας ένα κτίριο, το οποίο έχει αλλάξει χρήση κατά τη διάρκεια της ιστορίας του. Το κτίριο αυτό μπορεί να είναι ένα δημόσιο ή ιδιωτικό κτίριο γνωστό ή άγνωστο στο πλατύ κοινό, που βρίσκεται στη γειτονιά των μαθητών. Αφού οι μαθητές περιγράψουν τις διαφορετικές του χρήσεις, μπορούν να αναζητήσουν την αιτία για την οποία άλλαξε η χρήση του και τους λόγους που το καθιστούν κατάλληλο για τη νέα χρήση.

Παραδείγματα:

Αλλαγή της χρήσης του μεγάρου Σλήμαν από ιδιωτική κατοικία σε έδρα του Αρείου Πάγου και πρόσφατα σε Νομισματικό Μουσείο, και αλλαγή της χρήσης ενός ιδιωτικού αποθηκευτικού χώρου σε κέντρο διασκέδασης.

Ζητήστε από τους μαθητές σας να προτείνουν ο καθένας την αλλαγή της χρήσης ενός κτιρίου από την περιοχή τους ή οποιοδήποτε σημείο της Ελλάδας ώστε αυτό να αξιοποιηθεί και να αναδειχθεί. Πέρα από την περιγραφή του κτιρίου και την καταγραφή των προτάσεων, ζητήστε από τους μαθητές σας να σχεδιάσουν το κτίριο ως έχει και όπως το φαντάζονται μετά τις επεμβάσεις τους.

Παράδειγμα:

Αλλαγή χρήσης ενός παλιού εργοστασίου και πρόταση αξιοποίησής του ως θεάτρου.

Σκοπός: Να γίνουν κατανοητοί οι λόγοι που οδήγησαν στη διαχρονική χρήση του χώρου της Μονής Δαφνίου.

Πριν από την επίσκεψη

Διηγηθείτε την ιστορία του μνημείου στους μαθητές σας ή διαθέστε τους το πληροφοριακό υλικό που σας παρέχεται στο έντυπο. Ζητήστε από μια ομάδα μαθητών να συντάξει ένα χρονολόγιο που να παρουσιάζει τα σημαντικότερα συμβάντα στην ιστορία του μνημείου. Στη συνέχεια ας διαμορφώσουν το χρονολόγιο σε αφίσα. Αφού παρουσιάσουν στους συμμαθητές τους το περιεχόμενο, μπορούν να αναρτήσουν την αφίσα στην τάξη κατά την περίοδο που μελετούν το μνημείο. Το χρονολόγιο θα πρέπει να περιλαμβάνει:

- * τις χρονικές περιόδους,
- * τα γεγονότα,
- * σχετικές φωτογραφίες που θα βρουν στο έντυπο.

Κατά την επίσκεψη

Χωρίστε τους μαθητές σας σε τέσσερις ομάδες. Αναθέστε στην πρώτη ομάδα να καταγράψει τα κατάλοιπα από την αρχαία χρήση του χώρου, στη δεύτερη να συνοψίσει τα βυζαντινά κτίσματα, στην τρίτη να καταγράψει τις εμφανείς και τις πιθανές επεμβάσεις των Φράγκων και στην τελευταία όλες τις επεμβάσεις που δηλώνουν τη σύγχρονη χρήση του ως επισκέψιμου αρχαιολογικού χώρου. Αφού οι μαθητές ολοκληρώσουν την εργασία τους, ζητήστε τους να παρουσιάσουν τα στοιχεία που συγκέντρωσαν στους συμμαθητές τους. Συζητήστε μαζί τους τα αποτελέσματα της εργασίας τους και τους λόγους που τους οδήγησαν στα συγκεκριμένα συμπεράσματα. Στη συνέχεια ζητήστε από τα μέλη της κάθε ομάδας να περιγράψουν στους συμμαθητές τους πώς φαντάζονται τους ανθρώπους που έζησαν ή πέρασαν από το μνημείο για την περίοδο που μελετά η κάθε ομάδα.

Μετά την επίσκεψη

Ζητήστε από τους μαθητές, αφού μελετήσουν το χρονολόγιο της Μονής Δαφνίου που βρίσκεται στην τάξη τους, να αιτιολογήσουν τις χρήσεις που άλλαξε το μνημείο από την αρχαιότητα έως σήμερα, αξιολογώντας την καταλληλότητα του χώρου για καθεμία από αυτές.

ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΣ, ΕΝΑΣ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΟΣ ΤΡΟΠΟΣ ΖΩΗΣ ΣΤΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΧΡΟΝΙΑ

Γιατί κάποιοι άνθρωποι αποφασίζουν να γίνουν μοναχοί;
Ποια είναι τα χαρακτηριστικά του ομαδικού τρόπου διαβίωσης;
Ποιος είναι ο ρόλος των κανόνων στη ζωή των μοναχών;
Πώς φαντάζεστε τη ζωή στο μοναστήρι;
Πώς περνούν οι μοναχοί τη μέρα τους;
Ποιες είναι οι ασχολίες των μοναχών;
Πόσο συχνά προσεύχονται;
Πώς δημιουργείται η μοναστική περιουσία;
Ποιος είναι ο ρόλος των μοναστηριών στην πνευματική καλλιέργεια της κοινωνίας;
Τι σημαίνουν οι λέξεις κοινοκτημοσύνη, φιλανθρωπία, υπακοή, πειθαρχία, αποχή από τα εγκόσμια, στέρηση;

Ο άγιος Αντώνιος,
το πρότυπο του
ασκητικού τρόπου
διαβίωσης.
Λεπτ. εικόνας, 17ος
αι., Παναγία των
Ξένων, Κέρκυρα.

Στο κείμενο που ακολουθεί δίνονται κάποια στοιχεία για τον τρόπο που είναι οργανωμένη η ζωή των μοναχών, τους λόγους που οδηγούν στην υιοθέτηση του συγκεκριμένου τρόπου ζωής, τις βασικές αρχές του μοναχισμού.

Ένα κίνημα γεννιέται...

Ο μοναχισμός είναι τρόπος ζωής, μιας ζωής αφιερωμένης στη λατρεία και τη μυστική ένωση με το Θεό. Ο μοναχισμός πρωτοεμφανίζεται στην περιοχή της Αιγύπτου προς τα τέλη του 3ου αιώνα. Είναι ένα κίνημα λαϊκών χριστιανών, οι οποίοι αρνούνται την Εκκλησία και αποσύρονται στην έρημο της Αιγύπτου μόνοι για να προσευχηθούν και να ξαναβρούν την αγνότητα και την απλότητα των αποστολικών χρόνων. Από την Αίγυπτο ο μοναχισμός διαδίδεται στη Συρία, την Παλαιστίνη και την Ανατολία. Η ταχύτατη εξάπλωση του κινήματος ίσως δεν είναι άσχετη με την ανάγκη απόδρασης από τα βάρη της καθημερινής ζωής. Σταδιακά μέσα στον 4ο αιώνα συγκροτούνται και οι πρώτες κοινότητες, η λειτουργία των οποίων βασίζεται σε συγκεκριμένους κανονισμούς. Έτσι, ήδη από το πρώτο αυτό στάδιο της εξέλιξής του, ο μοναχισμός έχει δύο όψεις, την ασκητική και την κοινοβιακή. Ο πατέρας του μοναχισμού, ο άγιος Αντώνιος, είναι το πρότυπο του ασκητικού τρόπου διαβίωσης. Η άσκηση σημαίνει ουσιαστικά απομόνωση, νηστεία και προσευχή. Τον κοινοβιακό τρόπο διαβίωσης εισηγείται ο μοναχός Παχώμιος, και πρότυπο της οργάνωσής του είναι ο στρατός.

Ο δεσπότης
του Μορέως
Δημήτριος
Παλαιολόγος ως
μοναχός Δαυίδ.
Μικρογραφία
χειρογράφου.
15ος αι., Κρατική
Βιβλιοθήκη,
Αγία Πετρούπολη.

Πέντε λόγοι για την άνθηση του κινήματος

Ιδρυτικό
χρυσόβουλλο με
τις βασικές αρχές
για τη λειτουργία
της Μονής του
Αγίου Ιωάννη
στην Πάτμο.
Α. Κομίνης,
Οι Θησαυροί της
Μονής Πάτμου,
Εκδ. Αθηνών, 1988.

Άλλοι πάλι, κυρίως μέλη της υψηλής αριστοκρατίας, αναγκάζονται να περιβληθούν το μοναχικό σχήμα προκειμένου να σώσουν τη ζωή τους που κινδυνεύει, εξαιτίας μιας αποτυχημένης εξέγερσης ή ανατροπής στον αυτοκρατορικό θρόνο.

Στο πέρασμα των αιώνων το μοναστικό κίνημα γνωρίζει εξαιρετική άνθηση. Υπολογίζεται ότι το έτος 1000 υπάρχουν στην αυτοκρατορία 150.000 μοναχοί σε ένα σύνολο 15.000.000-20.000.000 κατοίκων. Οι μοναχοί ενσαρκώνουν τις προσδοκίες ολόκληρης της βυζαντινής κοινωνίας. Οι προσευχές τους θεωρούνται πιο αποτελεσματικές από τις προσευχές των κοινών ανθρώπων.

Όμως πέραν του πνευματικού στοιχείου, άντρες και γυναίκες αποφασίζουν να εγκαταλείψουν τα εγκόσμια και να γίνουν μοναχοί και για άλλους λόγους. Άνθρωποι στο στάδιο της εξαθλίωσης βρίσκουν στα μοναστήρια μια στοιχειώδη υλική ασφάλεια, ενώ άτομα που αδυνατούν να εκπληρώσουν τα στρατιωτικά τους καθήκοντα ή να ξεπληρώσουν τα χρέη τους αναζητούν στις κοινότητες προστασία και ανωνυμία.

Οκτώ απαράβατες αρχές του μοναχισμού

Κάθε μοναστήρι έχει το δικό του τυπικό, τους κανόνες δηλαδή που ρυθμίζουν τη διοικητική οργάνωση και τη συμπεριφορά των μοναχών. Από τα τυπικά των μονών αντλούνται σημαντικές πληροφορίες για τη διαδικασία εκλογής του ηγουμένου, τον καθορισμό των αξιωμάτων, τον τρόπο διατροφής, την ένδυση και τις ασχολίες των μοναχών, τη μοναστική περιουσία, τις λειτουργίες του μοναστηριού. Παρά τις όποιες διαφορές, όλα τα τυπικά υπαγορεύουν την ιεραρχική οργάνωση, την τυφλή υπακοή στους ανωτέρους, την πειθαρχία στους κανόνες, το σωφρονισμό σε περίπτωση απειθαρχίας (η τιμωρία ποικίλλει ανάλογα με το παράπτωμα: μπορεί να είναι επίτιμη, μετάνοιες, ξηροφαγία, νηστεία ή ακόμη και μαστίγωση). Επίσης επιβάλλουν την αποχή από τα εγκόσμια (απαγορεύεται η έξοδος από το μοναστήρι χωρίς σημαντικό λόγο), τη σωπή (οι συζητήσεις στο χώρο του μοναστηριού είναι περιορισμένες), τη φιλανθρωπία (στα μοναστήρια βρίσκουν περίθαλψη άποροι, ασθενείς και οδοιπόροι) και, τέλος, την κοινοκτημοσύνη (εισερχόμενοι οι μοναχοί προσφέρουν την προσωπική τους περιουσία στο ίδρυμα). Αναμφίβολα τα τυπικά των μοναστηριών περιγράφουν την ιδανική

μορφή μοναστικής ζωής, στην πράξη όμως, όπως μας πληροφορούν οι πηγές, οι μοναχοί συχνά παραβαίνουν τους κανόνες: επιδίδονται σε προσοδοφόρες ασχολίες, εμπλέκονται σε συζητήσεις κοσμικού ενδιαφέροντος, εφευρίσκουν δικαιολογίες για να πείσουν τον ηγούμενο να τους επιτρέψει την έξοδο από το μοναστήρι, ταράσσουν τη σιωπή και την ηρεμία του χώρου με τις μεταξύ τους έριδες ή τις έριδες με τους περίοικους.

Σχετικά με τις τιμωρίες διαβάζουμε στον Πτωχοπρόδρομο:

«τό ποῦ ἦτον εἰς τὸν ἐξάψαλλον; ψωμὶν μὴδὲν τὸν δώσουν·
τό ποῦ ἦτον εἰς τὸ θυμιατόν; ἄς βάλλῃ μετανοίας·
τό ποῦ ἦτον εἰς τὸ κάθισμα; κρασὶν μὴδὲν τὸν δώσουν·
τό ποῦ ἦτον εἰς τὸν ἐσπερινόν; ἄς τὸν ἐκβάλουν ἔξω».

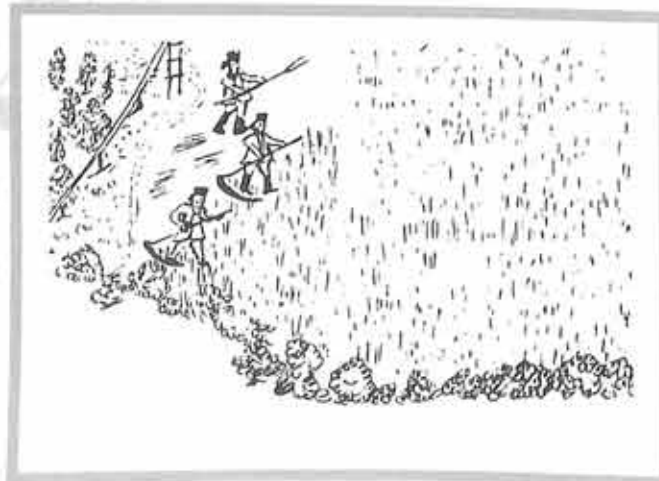
Κατάλυξη και
προσευχή στη
Μονή Μεγίστης
Λαύρας
στο Άγιον Όρος.
Τόπος και εικόνα.

Η μοναστική κοινότητα, μια αυτάρκης κοινότητα

Τα μοναστήρια συγκροτούν ένα ουσιαστικό κομμάτι της βυζαντινής κοινωνίας, καθώς παίζουν σημαντικό θρησκευτικό, οικονομικό και πνευματικό ρόλο στη ζωή της αυτοκρατορίας. Η καλή λειτουργία των μοναστηρίων στηρίζεται στην αυστηρή οργάνωση και στο σαφή διαχωρισμό των καθηκόντων.

Μοναχοί σε
αγροτικές ασχολίες.
Τόπος και εικόνα.

Το θρησκευτικό καθήκον

Οι μοναχοί αφιερώνουν μεγάλο μέρος του χρόνου τους σε προσευχές και εκκλησιασμό. Το εικοσιτετράωρο είναι χωρισμένο σε τρία οκτάωρα, από τα οποία το ένα είναι αφιερωμένο στην προσευχή. Ψάλλουν το μεσονυκτικό, παρακολουθούν τον όρθρο και τη λειτουργία, είναι παρόντες στον εσπερινό και το απόδειπνο. Σε περίπτωση κινδύνου οι προσευχές και παρακλήσεις των μοναχών για θεϊκή παρέμβαση θεωρούνται πιο ικανές να σώσουν την αυτοκρατορία από τα αμυντικά όπλα και τα κάστρα.

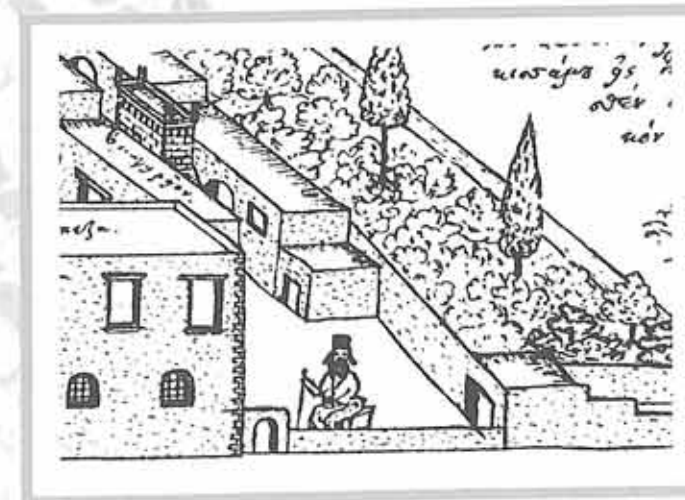
Η οικονομική παραγωγή

Τα μοναστήρια αποτελούν σημαντικές αγροτικές οικονομικές μονάδες. Τα έσοδά τους προέρχονται από δωρεές αυτοκρατόρων, αξιωματούχων και άλλων πιστών, περιουσίες όσων αποφασίζουν να μονάσουν, απαλλαγές από φόρους, παραγωγή αγαθών. Υπολογίζεται ότι περί τα τέλη του 7ου αιώνα το ένα τρίτο της αξιοποιήσιμης γης ανήκει σε εκκλησίες και μοναστήρια.

Οι μοναχοί εργάζονται καθημερινά επί οκτώ ώρες εντός και εκτός του μοναστηρίου για την παραγωγή των απαραίτητων για τη διαβίωσή τους αγαθών. Καλλιεργούν τα κτήματα της μονής, ασχολούνται με την αμπελουργία, τη μελισσοκομία, την κτηνοτροφία ή την αλιεία, όταν το μοναστήρι βρίσκεται κοντά στη θάλασσα. Στα κτήματα εκτός από τους ίδιους τους μοναχούς απασχολούνται και πάροικοι. Εντός του μοναστηρίου οι μοναχοί φροντίζουν για την καθαριότητα των χώρων και τη συντήρησή τους, τη φύλαξη ιερών σκευών, αμφίων, αγαθών, την επιμέλεια της τροφής και του ιματισμού.

Μοναχοί σε ώρα
διδασκαλίας.
Τοιχογραφία.
16ος αι., Μονή
Αγίου Νικολάου
Αναπαυσά,
Μετέωρα.

Πυλωρός (επάνω)
και επιστημονάρχης
(κάτω).
Τόπος και εικόνα.

Η πνευματική καλλιέργεια

Τα μοναστήρια εξελίσσονται σε σημαντικά πνευματικά κέντρα χάρη στις συλλογές βιβλίων που διαθέτουν. Αρκετοί μοναχοί γνωρίζουν ανάγνωση. Σε πολλά μοναστήρια οι εγγράμματοι μοναχοί διδάσκουν ανάγνωση στους αγράμματους. Μερικές μάλιστα φορές τα μοναστήρια λειτουργούν ως διδασκαλεία, παρέχοντας τη στοιχειώδη εκπαίδευση στα νεαρά αγόρια της περιοχής.

Έτσι, πέρα από τις χειρωνακτικές εργασίες, με τις οποίες ασχολούνται κυρίως οι αγράμματοι μοναχοί, υπάρχουν και οι πνευματικές εργασίες, διδασκαλία, αντιγραφή χειρογράφων, ανάγνωση ιερών κειμένων, υμνολογία, τις οποίες αναλαμβάνουν οι εγγράμματοι

μοναχοί. Σύμφωνα με το τυπικό της Μονής Κοσμοσωτεείρας οι 50 εγγράμματοι μοναχοί έχουν λειτουργικά καθήκοντα, ενώ οι 24 αγράμματοι χειρωνακτικά. Η διάκριση σε μορφωμένους και μη είναι ιδιαίτερα εμφανής σε όλες τις εκφάνσεις της καθημερινής ζωής ενός μοναστηριού.

Κάθε μοναχός και αξίωμα

Κάθε μοναχός, από τον ανώτερο μέχρι τον κατώτερο, αναλαμβάνει ένα αξίωμα. Αναφέρουμε ενδεικτικά κάποια αξιώματα που συνδέονται με τις τρεις βασικές λειτουργίες του μοναστηριού, θρησκευτική, οικονομική, πνευματική.

Ηγούμενος ονομάζεται ο διοικητής του μοναστηριού.

Αφυπνιστής, ο μοναχός που αναλαμβάνει να ξυπνήσει τους μοναχούς για τον όρθρο.

Κανδηλάπτης, ο μοναχός που μοιράζει τα κεριά στους μοναχούς που προσέρχονται στη λειτουργία.

Επιστημονάρχης, ο μοναχός που χτυπά το σήμαντρο. Θυρωρός-Πυλωρός, ο μοναχός που φυλάει την είσοδο και κρατάει τα κλειδιά της.

Οικονόμος, ο μοναχός που ελέγχει τα έσοδα και τα έξοδα της μονής.

Δοχειάριος, ο μοναχός που φυλάει τα δοχεία, τις αποθήκες με τα κειμήλια και άλλα πολύτιμα αντικείμενα.

Ωρειάριος, ο μοναχός που φυλάει τα ωρεία, τις αποθήκες με τα γεννήματα και τα όσπρια.

Προεστώς την κινστέρνα, ο μοναχός που καθαρίζει την κινστέρνα.

Αναγνώστης, ο μοναχός που διαβάζει ιερά κείμενα την ώρα του γεύματος.

Βιβλιοφύλακας, ο μοναχός που φυλάει τα χειρόγραφα της βιβλιοθήκης.

Γραφέας, ο μοναχός που αντιγράφει χειρόγραφα.

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Σκοπός: Να κατανοήσουν τα παιδιά το μοναστικό τρόπο διαβίωσης.

Πριν από την επίσκεψη Ζητήστε από τα παιδιά που έχουν πάει κατασκήνωση να μοιραστούν μαζί σας τις εμπειρίες τους. Συζητήστε για τη ζωή στην κατασκήνωση και τον ομαδικό τρόπο διαβίωσης. Ζητήστε από τους μαθητές να φέρουν φωτογραφίες, σχέδια και άρθρα σχετικά με τη ζωή των μοναχών και να τα τοποθετήσουν στον πίνακα ανακοινώσεων για να εξοικειωθούν με το θέμα. Καλέστε τα παιδιά που έχουν επισκεφθεί σύγχρονα μοναστήρια να σας πουν τις εντυπώσεις τους.

Κατά την επίσκεψη Αφήστε τους μαθητές να περιπλανηθούν για λίγο στο χώρο. Στη συνέχεια καλέστε τους να μπουν στο καθολικό από την κύρια είσοδο. Παρακινήστε τους να φανταστούν πώς θα ένιωθαν οι μοναχοί μέσα στο καθολικό, ποιες μυρωδιές και ήχοι θα γέμιζαν το χώρο. Διαβάστε αποσπάσματα από τυπικά μονών. (Σχετικά μπορείτε να ανατρέξετε στην ενότητα *Μοναστήρι, ένα συγκρότημα με πολλαπλές λειτουργίες*). Χωρίστε τους μαθητές ανά δύο και μοιράστε ρόλους-αξιώματα. Κάθε ομάδα πηγαίνει στο χώρο εργασίας της. Σημειώνει τα προσόντα που απαιτεί το αξίωμα, τις υποχρεώσεις που συνεπάγεται ο ρόλος, τις σκέψεις και τα συναισθήματα που προκαλεί η άσκηση του αξιώματος και σκισάρει τον εαυτό της κατά την ώρα εργασίας.

Μετά την επίσκεψη Με το υλικό που έχετε συλλέξει στο χώρο του μνημείου, μπορείτε να γράψετε το σενάριο μιας ταινίας για την καθημερινή ζωή των μοναχών στο Βυζάντιο, να δημιουργήσετε ένα κόμικ σχετικά με τη ζωή της κοινότητας, ή ακόμη να οργανώσετε μια θεατρική παράσταση.

Επισκεφθείτε ένα σύγχρονο μοναστήρι. Αναθέστε στα παιδιά να πάρουν συνέντευξη από τους μοναχούς. Με βάση τα στοιχεία που έχουν συλλέξει, ζητήστε τους να εντοπίσουν ομοιότητες και διαφορές στον τρόπο διαβίωσης των βυζαντινών και των σύγχρονων μοναχών και να προτείνουν λύσεις για να επιβιώσει οικονομικά η σύγχρονη μοναστική κοινότητα και να συνεισφέρει στη γύρω περιοχή.

ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ, ΕΝΑ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ ΜΕ ΠΟΛΛΑΠΛΕΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ

Πού κτίζονται τα μοναστήρια;

Ποια είναι τα κριτήρια επιλογής του χώρου;

Ποια κτίρια χρειάζεται η κοινότητα των μοναχών για να επιβιώσει;

Ποια κτίρια χρειάζεται η κοινότητα των μοναχών για να φροντίσει γέρους, ασθενείς, ταξιδιώτες;

Είναι συγκεκριμένη η διάταξη των κτιρίων μέσα στο χώρο;

Ποια κτίρια σώζονται συνήθως σε καλύτερη κατάσταση στα βυζαντινά μοναστήρια και γιατί;

Η ανάγνωση του χώρου

Μπαίνοντας σε ένα βυζαντινό μοναστήρι που πλέον δεν λειτουργεί, συχνά δυσκολευόμαστε να προσανατολιστούμε και να αναγνωρίσουμε τα κτίρια, λόγω της αποσπασματικά σωζόμενης μορφής τους. Αρκεί όμως να αναλογιστούμε ότι όλα τα μοναστήρια έχουν κτιστεί με την ίδια λογική και εξυπηρετούν παρόμοιες ανάγκες, αποτελούν δηλαδή παραλλαγές στο ίδιο θέμα, για να μπορέσουμε να προχωρήσουμε στην ανάγνωση του χώρου.

Στο κείμενο που ακολουθεί γίνεται αναφορά τόσο στα βασικά κτίρια των μοναστηριών και στις ανάγκες που εξυπηρετούν, όσο και στα κτίρια που μπορεί να δει ο σημερινός επισκέπτης στη Μονή Δαφνίου. Η παράθεση αποσπασμάτων από τα τυπικά των μονών φιλοδοξεί να δώσει μια πιο άμεση αίσθηση του χώρου και της ζωής σε αυτές.

*Μοναστήρι
κτισμένο σε
απόκρημνη
περιοχή.
Cultural
Itineraries,
Guide of the
European Region.*

Η επιλογή του τόπου

Τα πρώτα μοναστήρια ιδρύονται σε μέρη έρημα και απομονωμένα, σε φαράγγια ή κορυφές λόφων. Βασικά κριτήρια για την επιλογή της θέσης-πέραν της απόστασης από την πόλη-είναι το κλίμα και η ύπαρξη νερού. Στο πέρασμα των αιώνων η γεωγραφία του μοναχισμού αλλάζει ως φυσικό επακόλουθο της άνησης που γνωρίζει το κίνημα. Έτσι, τον 11ο αιώνα η βυζαντινή επικράτεια είναι κατάστικτη από μοναστήρια, που λειτουργούν τόσο σε τόπους ερημικούς όσο και σε πόλεις, μικρές και μεγάλες, όπως η Κωνσταντινούπολη, η Θεσσαλονίκη, η Βέροια. Παράλληλα οργανώνονται και τα μεγάλα μοναστικά κέντρα στον Όλυμπο της Βιθυνίας, στο Άγιον Όρος, στο όρος Λάτμος κοντά στη Μίλητο και στο όρος Γαλήσιον κοντά στην Έφεσο.

Η Μονή Δαφνίου ιδρύεται σε απόσταση 10 χιλιομέτρων από την Αθήνα των βυζαντινών χρόνων, πάνω στην Ιερά Οδό, στο πέρασμα ανάμεσα στα λεγόμενα «βουνά του Δαφνίου» και το Στεφανόβουνο, στους πρόποδες του όρους Αιγάλεω, σε περιοχή ένυδρη και κατάφυτη.

Προστασία στην καστροπολιτεία

Περίβολος
μοναστηριού στη
Resava, Σερβία.
C. Mango.

«... ἔτι δε καὶ τὰ τείχη υψιπετὴ καὶ πύργους καὶ προμαχῶνας πολλούς, ὥστε εἶναι μοναχοὶς καὶ εὐσεβέσιν ἀνδράσιν ἀσφάλεια». (Χρυσόβουλλο της Μονής Ξηροποτάμου στο Άγιον Όρος).

Τα μοναστήρια αποτελούν μικρογραφία των βυζαντινών πόλεων-κάστρων. Περιβάλλονται από ψηλά και γερά τείχη, τον περίβολο, που απολήγουν σε επάλξεις. Πύργοι, κυκλικοί και τετράγωνοι, παρεμβάλλονται σε τακτά διαστήματα στις πλευρές, τις γωνίες και τις εισόδους ενισχύοντας την αμυντική ικανότητα του περιβόλου.

Το σχήμα του περιβόλου ποικίλλει και εξαρτάται από τη διαμόρφωση του εδάφους, είναι δηλαδή τραπέζιο ή τετράγωνο σε περιοχές επίπεδες, ενώ ακανόνιστο σε τόπους επικλινείς. Αναμφίβολα ο αμυντικός χαρακτήρας του περιβόλου ενισχύεται ή ατονεί ανάλογα με τη θέση του μοναστηριού.

Όπως και να έχουν τα πράγματα, η παρουσία του εξωτερικού τείχους κρίνεται απαραίτητη για να προστατέψει τους μοναχούς και τη μοναστική περιουσία από τους κάθε είδους εχθρούς, αλλά και για να τους απομονώσει από τους πειρασμούς του έξω κόσμου.

Στη Μονή Δαφνίου ο περίβολος έχει σχήμα τετράγωνο. Η βόρεια πλευρά σώζεται σε αρκετά καλή κατάσταση. Εδώ διακρίνονται οι επάλξεις, οι τρεις τετράγωνοι πύργοι και ο διάδρομος επικοινωνίας μεταξύ των πύργων, που ονομάζεται περιδρομος. Τα υλικά που έχουν χρησιμοποιηθεί για την κατασκευή του περιβόλου είναι ακατέργαστες πέτρες, πλίνθοι και κονίαμα.

Έλεγχος στην πύλη

Η κύρια πύλη των μοναστηριών κλείνει με ξύλινη πόρτα επενδυμένη με σίδηρο και φυλάσσεται από τον πυλωρό, ο οποίος κρατά τα κλειδιά και ελέγχει τα άτομα που εισέρχονται και εξέρχονται από το μοναστηριακό συγκρότημα. Σε κάποια μοναστήρια η είσοδος έχει μεγάλο μήκος και διατρύπα τον τοίχο του περιβόλου, σε άλλα η είσοδος καλύπτεται από ισχυρό πύργο. Και στις δύο περιπτώσεις σχηματίζεται ένας σκεπαστός διάδρομος που ονομάζεται διαβατικό. Στο διαβατικό προστατεύονται οι οδοιπόροι από τη βροχή ή συγκεντρώνονται οι φτωχοί για το συσσίτιο.

Στη Μονή Δαφνίου η αρχική είσοδος ανοιγόταν στο δυτικό τοίχο του περιβόλου, απέναντι από την είσοδο του καθολικού. Οι αρχαιολόγοι έφεραν στο φως το διαβατικό μήκους 6 μέτρων, που διατρύπουσε τον τοίχο του περιβόλου. Εικάζεται ότι την πύλη προστάτευε ένας πύργος.

«...ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸ ἀριστήσαι τοὺς ἀδελφούς τὰ περιττευσαντα μαγειρευτὰ ἐδῶσθαι διδοσθαι καὶ αὐτὰ παρὰ τοῦ αὐτοῦ πυλωροῦ τοῖς ἐν τῷ πυλῶνι εὐρισκόμενοις πένησιν». (Τυπικό του Αγίου Μάμαντος).

Η πύλη της
Μ. Ευαγγελιστρίας
στη Σκιάθο.
Α. Ορλάνδος.

Κατάνυξη στο καθολικό

Το καθολικό της
Μονής Δαφνίου.
Λιθογραφία του
περιηγητή Th. du
Moucel, 19ος αι.
Αρχείο Δ.Β.Μ.Μ.

Όλα τα κτίρια εντός του περιβόλου οργανώνονται γύρω από την ευρύχωρη αυλή. Στο μέσον της αυλής και σε αρκετή απόσταση από τα υπόλοιπα κτίρια ιδρύεται το καθολικό, ο κυρίως ναός δηλαδή του μοναστηριού, το γεωμετρικό και πνευματικό κέντρο του συγκροτήματος. Το καθολικό ξεχωρίζει χάρη στο μέγεθος και τον τρόπο κατασκευής του. Εδώ προσέρχονται όλοι οι μοναχοί τις ώρες της λειτουργίας.

Στη Μονή Δαφνίου το καθολικό δεσπόζει στο μέσον της αυλής. Ξεχωρίζει από τα υπόλοιπα κτίρια λόγω της αρχιτεκτονικής του μορφής και της προσεγμένης του τοιχοποιίας. Η τετράγωνη βάση του ναού στηρίζει τον πλατύ και ψηλό τρούλο. Οκτώ πεσσοί-τέσσερις ελεύθεροι και τέσσερις ενσωματωμένοι στους τοίχους-συνδέονται μεταξύ τους μέσω τεσσάρων καμαρών και τεσσάρων ημιχωρίων και διαμορφώνουν μια οκτάγωνη στεφάνη, πάνω στην οποία εδράζεται ο τρούλος. Έτσι το βάρος του τρούλου μέσω των καμαρών και των ημιχωρίων μεταφέρεται στους πεσσούς και στους εξωτερικούς τοίχους. Ο τρόπος αυτός στήριξης του τρούλου είναι εξαιρετικά δύσκολος και γι' αυτό σπάνιος· στον ελλαδικό χώρο σώζονται δύο ανάλογα παραδείγματα της ίδιας περιόδου: στον Όσιο Λουκά στη Φωκίδα και στη Νέα Μονή στη Χίο. Χάρη στην αρχιτεκτονική σύλληψη ο κεντρικός χώρος του καθολικού παραμένει ενιαίος δημιουργώντας μια αίσθηση ενότητας και ανάτασης. Από τα δεκαέξι παράθυρα που ανοίγουν στο τύμπανο του τρούλου διαχέεται το φυσικό φως στο εσωτερικό του ναού. Οι τοίχοι του καθολικού είναι κτισμένοι με το πλινθοπερίκλειστο σύστημα, δηλαδή με λαξευμένες πέτρες ίδιων διαστάσεων που περιβάλλονται από πλίνθους.

Ξεκούραση στα κελλιά

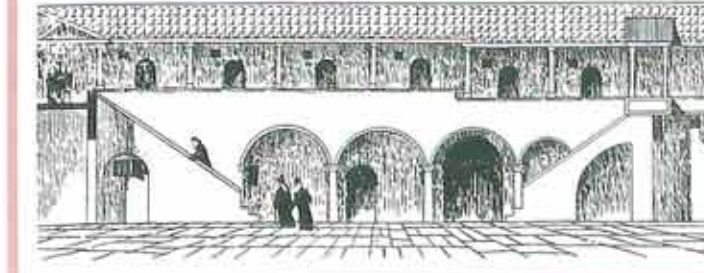
Οι μοναχοί ξεκουράζονται και κοιμούνται στα κελλιά. Σε κάθε κελλί κατοικούν ένας ή δύο μοναχοί με τα πενήχρα υπάρχοντά τους, μια ψάθα, ένα στρώμα, μερικά ρούχα, λίγα βιβλία.

Τα κελλιά είναι προσκολλημένα στον τοίχο του περιβόλου τόσο για εξοικονόμηση χώρου όσο και για ενίσχυση του αμυντικού χαρακτήρα του εξωτερικού τείχους. Αν χρειαστεί, διατάσσονται σε όλες τις πλευρές του περιβόλου και σε πολλούς ορόφους - από δύο μέχρι τέσσερις. Κάθε όροφος και κάθε πλευρά κελλιών διαθέτει ένα αποχωρητήριο για τις ανάγκες των μοναχών. Κάθε κελλί έχει πόρτα χαμηλή, ενίοτε και παράθυρο, που ανοίγουν προς το εσωτερικό της αυλής, όπου διαμορφώνονται σκεπαστές στοές, οι ηλιακοί ή έμβολοι. Στο εσωτερικό διαμορφώνονται μικρές κόγχες για τα προσωπικά αντικείμενα των μοναχών. Στα βορειότερα κλίματα υπάρχει και τζάκι.

Στη Μονή Δαφνίου δεν σώζονται τα κελλιά του 11ου αιώνα. Ακολουθώντας το παράδειγμα των άλλων μοναστηριών, τα κελλιά θα πρέπει να ήταν κτισμένα σε επαφή με τον περίβολο. Στο βόρειο τείχος διακρίνονται οι τρύπες για τα δοκάρια που στήριζαν το πάτωμα του δευτέρου ορόφου. Από τις αποστάσεις των δοκαριών μπορούν να βγουν συμπεράσματα για το μέγεθος των διαμερισμάτων, που πιθανώς χρησίμευαν ως κελλιά.

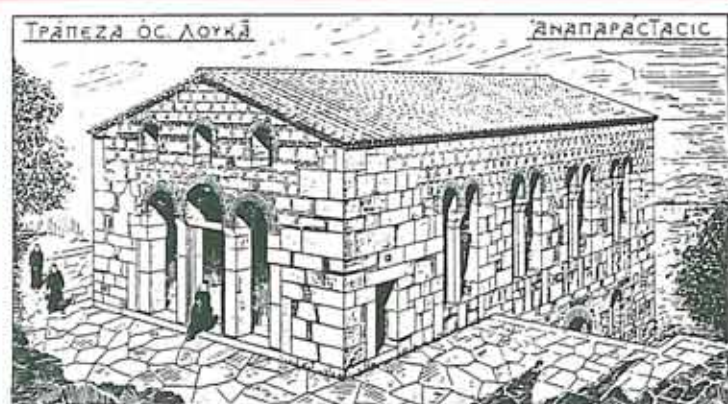
Το καθολικό
γεωμετρικό και
πνευματικό
κέντρο στη
Μονή Φλαμουρίου
στο Πήλιο.
Τόπος και εικόνα.

ΔΕΞΙΑ
Μοναχοί στα
κελλιά της
Μονής Κοιμήσεως
Θεοτόκου
στην Ύδρα.
Α. Ορλάνδος.

Στην πλευρά νότια του καθολικού σώζονται σε καλή κατάσταση δύο σειρές ορθογώνιων διαμερισμάτων που έχουν όλα τα χαρακτηριστικά των κελλιών. Παρατηρώντας τα τόξα της στοάς, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι αυτά πρέπει να κατασκευάστηκαν την εποχή των φράγκων μοναχών. Την εποχή αυτή το μοναστήρι γνωρίζει μεγάλη άνθηση και η αύξηση του αριθμού των μοναχών υπαγορεύει την ανέγερση νέων κελλιών.

«...είναι τούς μοναχούς δύο ἐν ἐκάστη κέλλῃ μᾶλλον χρηστὸν καὶ ἀρμόδιον καὶ ὡς ὁμοψύχους ἀδελφούς». (Τυπικό της Μονής Κοσμοσωτείρας στον Αίνο).

Τράπεζα της Μονής Οσίου Λουκά στη Βοιωτία. Α. Ορλάνδος.

μοναχοί κάθονται σε κτιστά τραπέζια και πάγκους, ενώ ο ηγούμενος κάθεται συνήθως σε ξεχωριστό τραπέζι στην κόγχη. Στις εσοχές των τοίχων τοποθετούνται τα απαραίτητα αντικείμενα, όπως βιβλία, σκεύη.

Η θέση του κτιρίου, οι τοιχογραφίες στους τοίχους, με θέματα όπως η Φιλοξενία του Αβραάμ, το Δείπνο στους Εμμάους, ο Πολλαπλασιασμός των άρτων, καθώς και η παρουσία του αναγνώστη, που διαβάσει κατά τη διάρκεια του φαγητού περικοπές από τις γραφές και τα ιερά βιβλία, καθιστούν το γεύμα αναπόσπαστο τμήμα της λατρευτικής διαδικασίας.

Στη Μονή Δαφνίου σώζονται, παράλληλα προς τη βόρεια πλευρά του καθολικού, τα θεμέλια ενός μακρόστενου κτιρίου, μήκους 28,70 μέτρων. Από τις διαστάσεις και τη θέση του κτιρίου μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι πρόκειται για την τράπεζα του συγκροτήματος. Όπως φαίνεται από τη θεμελίωση, στο κτίριο εισέρχονταν οι μοναχοί από τα δυτικά από τρεις πόρτες, ενώ ο ηγούμενος καθόταν στο ανατολικό άκρο, στη μεγάλη ημιεξαγωνική αψίδα.

«...μετὰ τὸ γενέσθαι τὸν συνήθη διακλυσμὸν ἐν τῷ νάρθηκι, τῆς θείας ἤδη περαιωθείσης ἱερουργίας, δεόν ἅπαντας συνηγμένους ἐνταυθοὶ καθῆσθαι ἐκδεχομένους τὴν ἐν τῇ τραπέζῃ πρόσκλησιν, τὴν διὰ τοῦ κρούσματος τοῦ τραπέζικου συμβόλου γινομένην. Κρουσθέντος δὲ τοῦ συμβόλου εὐθύς, ἅμα τῷ ἱερουργήσαντι ἱερεὶ ἐξιόντας, προσκύνησιν τῷ προεστώτι ποιεῖν καὶ αὐτῷ τοῦ συνήθους ψαλμοῦ ἀρξαμένου εἰς ἐπήκοον, βαδίζειν ἐπὶ τὴν τράπεζαν, αὐτὸν τε δὴλα δὴ τὸν ἡγούμενον καὶ πάντας ὅσοι κατὰ τὴν πρώτην ἐστίασιν ἐν τῇ τραπέζῃ τετάχονται ἀπαρλείπτως». (Τυπικό της Μονής Ευεργετίδος).

Γεύμα στην τράπεζα

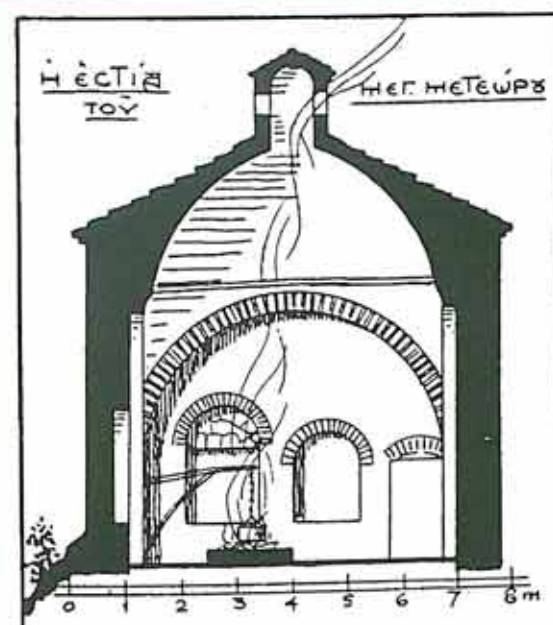
Οι μοναχοί γευματίζουν στην τράπεζα, η οποία συνήθως βρίσκεται απέναντι από το καθολικό, ώστε να είναι δυνατή η άμεση μετάβαση των μοναχών μετά τη λειτουργία. Σε περιπτώσεις που δεν υπάρχει αρκετός χώρος απέναντι από την είσοδο του καθολικού, η τράπεζα κτίζεται παράλληλα με το καθολικό.

Είναι ένα κτίριο ευρύχωρο, εφόσον προορίζεται να περιλάβει όλους τους μοναχούς του ιδρύματος, σε σχήμα ορθογώνιο που καταλήγει σε ημικυκλική αψίδα. Οι

ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΠΑΝΩ
Σχέδιο της εστίας στη Μονή Μεγάλου Μετεώρου.
Α. Ορλάνδος.

ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΚΑΤΩ
Η μορφή των λουτρών διατηρείται αναλλοίωτη στους αιώνες.
Τα μνημεία της Θεσσαλονίκης και οι σεισμοί του 1978,
Κατάλογος Έκθεσης, ΥΠ.ΠΟ.

Μαγείρεμα στο μαγειρείο

Στο μαγειρείο παρασκευάζουν οι μοναχοί το φαγητό. Το μαγειρείο γεινιάζει με την τράπεζα. Όταν συστεγάζονται, παρεμβάλλεται ένας βοηθητικός χώρος, που χρησιμεύει ως αποθήκη και απομακρύνει τις μυρωδιές, τη ζέστη και την κάπνα του μαγειρείου από την τράπεζα.

Το σχήμα του μαγειρείου είναι συνήθως τετράγωνο. Στο κέντρο βρίσκεται η εσχάρα για το ψήσιμο των φαγητών. Πάνω από την εσχάρα κρέμεται η χύτρα. Στους τοίχους ανοίγονται κόγχες για την τοποθέτηση των μαγειρικών σκευών.

Ιδιαίτερα εντυπωσιακός είναι ο τρόπος στέγασης του μαγειρείου—ολόκληρη η στέγη είναι μια μεγάλη καπνοδόχος. Από την καπνοδόχο και τα παράθυρα φεύγει ο καπνός, ενώ φρέσκος αέρας εισέρχεται στο χώρο μέσω πηλινων εντοιχισμένων σωλήνων.

Στη Μονή Δαφνίου δεν έχει βρεθεί το μαγειρείο.

Καθαριότητα στα λουτρά

Οι μοναχοί πλένονται στα λουτρά. Λουτρά δεν έχουν όλα τα μοναστήρια· η παρουσία τους είναι ένδειξη ευημερίας. Τα λουτρά που χρησιμοποιούν οι μοναχοί βρίσκονται εντός του περιβόλου, ενώ τα λουτρά που προορίζονται για τους λαϊκούς οικοδομούνται εκτός του περιβόλου, σε μικρή απόσταση από τη μονή. Οι λαϊκοί που τα χρησιμοποιούν καταβάλλουν ένα μικρό αντίτιμο στη μονή. Όταν δεν υπάρχει λουτρό στο μοναστήρι, δίνεται στους μοναχούς σαπούνι και χρήματα για να χρησιμοποιήσουν το κοντινότερο δημόσιο λουτρό.

Η χρήση του λουτρού από τους μοναχούς καθορίζεται από το τυπικό και ποικίλλει ανάλογα με το βαθμό αυστηρότητας κάθε μονής· μπορεί να είναι μια φορά την εβδομάδα ή το δεκαπενθήμερο ή το μήνα ή το τετράμηνο.

Ελάχιστα μοναστηριακά λουτρά έχουν σωθεί, η αρχιτεκτονική τους όμως είναι ίδια με αυτή των δημοσίων και των ιδιωτικών. Τόσο η διαμόρφωση του κτιρίου σε τέσσερις αίθουσες όσο και η τεχνολογία μεταφοράς και θέρμανσης του νερού έχουν τις ρίζες τους στη ρωμαϊκή εποχή. Οι λουόμενοι αφήνουν τα ρούχα τους στον προθάλαμο και κατευθύνονται προς τις δύο αίθουσες εφίδρωσης—η πρώτη, λόγω της θερμοκρασίας, ονομάζεται χλιαρόν ή χλιαροψύχριον, ενώ η δεύτερη θερμόν. Στη συνέχεια προχωρούν στον τέταρτο θάλαμο, που έχει τη μορφή δεξαμενής, για να κολυμπήσουν σε κρύο ή ζεστό νερό. Το νερό της δεξαμενής και του θερμού θαλάμου εφίδρωσης ζεσταίνεται με φωτιά που καίει κάτω από το δάπεδο, στο υπόκαυστο, ενώ ο θερμός αέρας διαχέεται μέσω εντοιχισμένων πηλινων αγωγών.

Στη Μονή Δαφνίου, οι αρχαιολόγοι ανακάλυψαν υπόκαυστα νοτιοδυτικά του καθολικού. Η ανακάλυψη τοποθετεί τη μονή στην κατηγορία των προνομιούχων μοναστηριών που διέθεταν λουτρά.

«...διοριζόμεθα γάρ τούς μοναχούς λούεσθαι καθ' όλον τὸν ἐνιαυτὸν δωδεκάκις, ἡγουν ἅπαξ καθ' ἕκαστον μῆνα· εἰ δὲ πού καί πλείονων λουτρῶν χρεία ἐσσίτο πσι νοσοῦσι τῶν μοναχῶν, ἀνεμποδίστως οὗτοι παρὰ τοῦ προεστώτος παραχωρεῖσθωσαν λούεσθαι διὰ τοῦ σώματος τὴν ἀσθένειαν». (Τυπικό της Μονῆς Κοσμοσωτείας στον Αἶνο).

Κινστέρνα στην
Κωνσταντινούπολη.
C. Mango.

Νερό στην κινστέρνα

Το νερό της βροχής τρέχει από τις στέγες, κυλάει μέσα στους σωλήνες και συγκεντρώνεται σε μια δεξαμενή, την κινστέρνα, για να διατηρηθεί καθαρό, δροσερό και αναλλοίωτο. Από εκεί διοχετεύεται με αγωγούς στο μαγειρείο και τα αποχωρητήρια. Συνήθως οι κινστέρνες κατασκευάζονται σε μέρη απόκρυφα εντός του περιβόλου και αποδεικνύονται εξαιρετικά πολύτιμες σε περιόδους πολιορκίας. Έχουν μεγάλες διαστάσεις, σχήμα μακρόστενο και στεγάζονται με θόλους που στηρίζονται σε κίονες.

Η κινστέρνα της Μονῆς Δαφνίου στεγάζεται με καμάρες που στηρίζονται σε τρεις κίονες. Το βρόχινο νερό συλλέγεται στην κινστέρνα από κυκλικά ανοίγματα στην κορυφή των καμαρών. Στο χαμηλότερο σημείο της δεξαμενής υπάρχει σωλήνας για να αδειάζει ο υπεύθυνος μοναχός το χώρο από το νερό και να τον καθαρίζει.

«Ἐπεὶ δὲ καὶ κινστέρναν ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῆς μονῆς συστάσθαι κατηρξάμεθα... Χρὴ οὖν ἐσσεὶ πεπληρωμένην εἶναι τὴν κινστέρναν τοῦ ὕδατος, περισκεπομένην ἐγχορηγίῳ ὀρόφῳ καὶ κεραμίσι διὰ τὴν τοῦ ἡλίου καὶ τῶν ρυπασμάτων ἀντίφραξιν, ὑδραγωγῷ φροντισθέντος παρὰ τοῦ προεστώτος εἰς περιποίησιν τῆς κινστέρνης καὶ τῶν σωληναρίων τῶν διαπορθευόντων πρὸς ταύτην τὸ καταρρέον ὕδωρ καὶ διαυγέστατον καὶ πόσιμον». (Τυπικό της Μονῆς Κοσμοσωτείας στον Αἶνο).

Ανάγνωση στη βιβλιοθήκη

Στη βιβλιοθήκη φυλάσσονται τα χειρόγραφα. Ανάλογα με τον όγκο της συλλογής, ο χώρος της βιβλιοθήκης μπορεί να είναι είτε ένα κελλί είτε ένα ολόκληρο κτίριο. Σε μονές του Αγίου Όρους, οι βιβλιοθήκες, για λόγους ασφάλειας, στεγάζονται πάνω από το νάρθηκα του καθολικού.

Στη Μονή Δαφνίου, κρίνοντας από αντίστοιχες περιπτώσεις, πιστεύεται ότι ο χώρος πάνω από το νάρθηκα λειτουργούσε ως βιβλιοθήκη.

«Δεῖ εἰδέναι, ὅτι ἐν αἷς ἡμέραις ἀργίαν ἀγομὲν τῶν σωματικῶν ἐργῶν, κρούει ὁ βιβλιοφύλαξ τὸ ξύλον ἅπαξ, καὶ συναγονταὶ οἱ ἀδελφοὶ εἰς τὸν τόπον τῶν βιβλίων καὶ λαμβάνει ἕκαστος βιβλίον καὶ ἀναγνώσκει ἕως ὧσπερ. Πρὸ δὲ τοῦ σημαντήρου τοῦ λυχνικοῦ κρούει πάλιν ἅπαξ ὁ ἐπὶ τῶν βιβλίων καὶ ἐρχόμενοι πάντες κατὰ τὴν ἀναγραφὴν ἀποστρέφουσιν αὐτά. Εἰ δὲ τις ὑστερήσει εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῆς βιβλίου ἐπιτιμῶ ὑποβάλλεται». (Τυπικό της Μονῆς Στουδίου στον Όλυμπο της Βιθυνίας).

Περίθαλψη στο νοσοκομείο

Οι ασθενείς μοναχοί περιθάλπονται στο νοσοκομείο. Το μέγεθος και η διάρθρωσή του ποικίλλει, από ένα ή περισσότερα συνεχόμενα κελιά εφοδιασμένα με τα απαραίτητα, έως ολόκληρο συγκρότημα με ξεχωριστές πτέρυγες ανάλογα με την πάθηση. Συχνά η μονή χρηματοδοτεί την ανέγερση νοσοκομείου έξω από τον περίβολο, που ονομάζεται και ξενώνας, και προορίζεται για την περίθαλψη των λαϊκών.

Στη Μονή Δαφνίου, οι μελετητές υποθέτουν ότι ένα τμήμα των διαμερισμάτων που ήταν προσκολλημένα στον περίβολο λειτουργούσε ως νοσοκομείο.

«...ὁ ἅγιος ὠκοδόμησε καὶ νοσοκομεῖον καὶ ξενοδοχεῖον καὶ λωετρὸν διὰ τὴν χρείαν τῶν ἀσθενῶν». (Βίος του αγίου Αθανασίου του Αθωνίτη).

Περισσότερα κτίρια, περισσότερες λειτουργίες

Δοχεῖα είναι γενικά οι αποθήκες. Ειδικότερα, τα ιερά σκεύη και τα έπιπλα αποθηκεύονται στα σκευοφυλάκια, τα χρήματα στα ταμεία, τα ενδύματα και τα υποδήματα στα βεστιάρια, τα τρόφιμα στα ωρεῖα, το κρασί στα βαζενάρια.

Μαγκιπέιο, ονομάζεται ο χώρος όπου παρασκευάζεται ο κοινοβιακός άρτος.

Γηροκομείο, ο χώρος για τους απόμαχους λόγω γηρατειών μοναχούς. Όταν το γηροκομείο είναι έξω από τον περίβολο, τότε υποδέχεται και τους λαϊκούς.

Φωτάνημα ονομάζεται το δωμάτιο όπου συγκεντρώνονται οι μοναχοί για να ζεσταθούν το χειμώνα ή μετά τη νυχτερινή λειτουργία. Βρίσκεται συνήθως σε ορεινά μοναστήρια και έχει σχήμα ανάλογο του μαγειρείου.

Βορδονάριο, ο χώρος για στέγαση και σίτιση των ζώων της μονής. Όταν βρίσκεται εντός του περιβόλου, στεγάζεται στο ισόγειο των κελιών.

Γηροκομείο και
ξενώνας για τους
λαϊκούς.
Α. Ορλάνδος.

Στη Μονή Δαφνίου δεν έχουν βρεθεί αντίστοιχα κτίρια. Η έλλειψη στοιχείων δεν αποκλείει την ύπαρξή τους κατά τα βυζαντινά χρόνια.

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Σκοπός: Να κατανοηθεί η διάρθρωση του μοναστηριακού συγκροτήματος και η οργανική σχέση μεταξύ του χώρου και της λειτουργίας του.

Πριν από την επίσκεψη Ζητήστε από μια ομάδα μαθητών να σχεδιάσουν την κάτοψη των κτιρίων του σχολείου. Αναρτήστε το σχέδιο στην τάξη για την περίοδο που μελετάτε το θέμα και παρατηρείστε πώς η θέση, το μέγεθος και η εσωτερική διακόσμηση κάθε κτιρίου συνδέεται με τη λειτουργία του.

Κατά την επίσκεψη Συζητήστε με τους μαθητές για τα κτίρια που περιμένουν να συναντήσουν στο χώρο. Χωρίστε τους μαθητές σε ομάδες. Κάθε ομάδα αναλαμβάνει τη μελέτη ενός κτιρίου: παρατηρεί, μετρά, φωτογραφίζει, σχεδιάζει την κάτοψη του κτιρίου και προσπαθεί με βάση τη θέση, το μέγεθος και τη μορφή να ανακαλύψει τη λειτουργία του. Στη συνέχεια καλέστε κάθε ομάδα να παρουσιάσει τα συμπεράσματά της και να συγκρίνει το σχέδιό της με αυτό της κάτοψης του εντύπου. Παρατηρήστε ότι πολλά κτίρια δεν σώζονται, ζητήστε από τους μαθητές να προτείνουν την πιθανή θέση τους στο χώρο και να δικαιολογήσουν την άποψή τους. Πόσο επηρεάζει η απουσία τους την εικόνα που έχουμε για το μοναστήρι;

Μετά την επίσκεψη Συγκρίνετε την κάτοψη του σχολείου με την κάτοψη του μοναστηρίου και παρατηρείστε πώς αντανακλώνται στις κατόψεις οι προτεραιότητες και οι λειτουργίες των δύο κοινοτήτων.

Προτεινόμενες ερωτήσεις:

- Ποιο κτίριο ξεχωρίζει στην κάτοψη του μοναστηρίου και ποιο στην κάτοψη του σχολείου;
- Ποια είναι η προτεραιότητα κάθε κοινότητας με βάση την παραπάνω παρατήρηση;
- Ποιος είναι ο ρόλος της αυλής στα δύο συγκροτήματα;
- Ποιο συγκρότημα έχει μεγαλύτερη ποικιλία κτιρίων και για ποιο λόγο;

Επισκεφθείτε κάποιο σύγχρονο μοναστήρι και παρατηρήστε τα κτίρια. Συγκρίνετε τους χώρους και τις λειτουργίες ανάμεσα σε ένα βυζαντινό και σε ένα σύγχρονο μοναστήρι.

Προτεινόμενες ερωτήσεις:

- Ποιες λειτουργίες εξυπηρετούν τα κτίρια του σύγχρονου μοναστηρίου;
- Πόσο διαφέρουν οι ανάγκες ενός σύγχρονου μοναστηρίου από αυτές ενός βυζαντινού;
- Υπάρχουν κάποιες λειτουργίες σταθερές και στα δύο μοναστήρια;

Σκοπός: Να κατανοήσουν οι μαθητές τη σημασία των πρωτογενών και δευτερογενών πηγών (υλικά κατάλοιπα, γραπτές μαρτυρίες).

Πριν από την επίσκεψη Συζητήστε για τα κτίρια που πρόκειται να συναντήσουν οι μαθητές στο μοναστήρι και τις λειτουργίες τους. Ζητήστε από τους μαθητές να φέρουν φωτογραφίες και σχέδια μοναστηριακών συγκροτημάτων και μεμονωμένων κτιρίων και να τα τοποθετήσουν στον πίνακα ανακοινώσεων, ώστε να εξοικειωθούν με το θέμα.

Κατά την επίσκεψη Καλέστε τους μαθητές να περιπλανηθούν στο χώρο και να αναζητήσουν τα σωζόμενα κτίρια με τη βοήθεια της κάτοψης. Χωρίστε τους μαθητές σε ομάδες. Κάθε ομάδα κατευθύνεται σ' ένα κτίριο του μοναστηρίου, αναστηλωμένο ή ερειπωμένο. Παρακινήστε τους μαθητές να καταγράψουν όλα τα ερωτήματα που τους δημιουργούνται. Ποιες πληροφορίες θα ήθελαν να έχουν για το συγκεκριμένο χώρο; Κάποια ερωτήματα μπορούν να απαντηθούν με την προσεκτική παρατήρηση του χώρου, για άλλα χρειάζεται να ανατρέξουν στη σχετική βιβλιογραφία.

Μετά την επίσκεψη Ζητήστε από κάθε ομάδα να ερευνήσει τη σχετική βιβλιογραφία αναζητώντας πληροφοριακό υλικό, σχέδια, φωτογραφίες. Το υλικό που θα συγκεντρώσουν μπορεί να αποτελέσει την αφετηρία για την κατασκευή ενημερωτικών πινακίδων για τους επισκέπτες της μονής. Καλέστε τις ομάδες να σχεδιάσουν τη μορφή των πινακίδων και να τις κατασκευάσουν σε χαρτόνι ή μακετόχαρτο. Οι πληροφορίες μπορεί να είναι γραμμένες και σε άλλες γλώσσες εκτός από ελληνικά. Επιπλέον το ίδιο πληροφοριακό υλικό μπορεί να αποτελέσει τη βάση για τη δημιουργία ενός ακουστικού οδηγού. Παρακινήστε τις ομάδες να γράψουν επεξηγηματικά κείμενα και να τα μαγνητοφωνήσουν σε κασέτες.

ΑΓΩΝΑΣ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟ ΚΑΙ ΤΙΣ ΦΥΣΙΚΕΣ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΕΣ

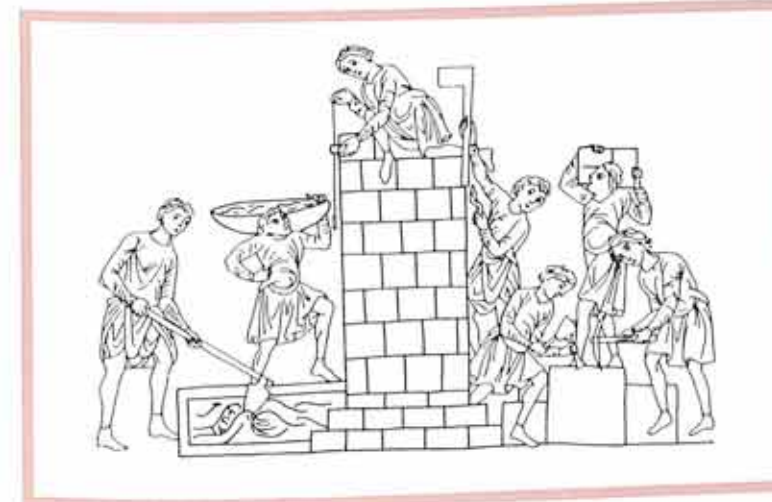
Πού οφείλεται η φθορά ή η ολοκληρωτική καταστροφή ενός μνημείου;

Τι σημαίνουν οι όροι: αναστήλωση/αποκατάσταση/συντήρηση/στερέωση;

Ακούτε συχνά να αναφέρονται οι παραπάνω όροι;

Αν ναι, για ποιο λόγο και από ποια πηγή τις περισσότερες φορές (τηλεόραση, ραδιόφωνο, εφημερίδες, περιοδικά);

Σας έτυχε να παρακολουθήσετε από κοντά την αναστήλωση κάποιου μνημείου;

Κατασκευάζοντας τον Πύργο της Βαβέλ.
Αντίγραφο χειρογράφου Hortus Peliciarum, Στρασβούργο.

- Ανθρώπινη δραστηριότητα, όπως η ατμοσφαιρική ρύπανση, οι κακότεχνες επισκευές με μη συμβατά υλικά (π.χ. μπετόν), οι νεωτερικές προσθήκες, η παρασιτική δόμηση στον περιβάλλοντα χώρο, η αλλοίωση ή καταστροφή του τοπίου, οι οφειλόμενοι στην κυκλοφορία οχημάτων ή σε εκρήξεις κραδασμοί κ.λπ.

Για την αντιμετώπιση των παραπάνω προβλημάτων, αλλά και για την ένταξη των μνημείων στη σύγχρονη ζωή, οι αρμόδιες υπηρεσίες προβαίνουν σε εργασίες συντήρησης, στερέωσης, αποκατάστασης, αναστήλωσης, ανάδειξης και, εφόσον αυτό είναι δυνατό, απόδοσης σ' αυτά μιας νέας χρήσης.

* Η συντήρηση περιλαμβάνει τις περιορισμένης έκτασης επισκευές (π.χ. επανατοποθέτηση ή αντικατάσταση των κεραμιδιών της στέγης), οι οποίες εξασφαλίζουν τη διατήρηση του μνημείου σε καλή κατάσταση και την αποφυγή δραστηκότερων επεμβάσεων.

* Ο όρος στερέωση περιγράφει την επέμβαση στον φέροντα οργανισμό του κτιρίου με σκοπό την εξασφάλιση της στατικής του επάρκειας (π.χ. αποκατάσταση της φέρουσας ικανότητας μιας τοιχοποιίας με αρμολογήματα, μικροανакτίσεις, ενέματα, δηλαδή πλήρωση των κενών στο εσωτερικό της λιθοδομής με κονίαμα, κ.λπ.).

* Με τον όρο αποκατάσταση, τον οποίο χρησιμοποιούμε συχνότατα, εννοούμε την επαναφορά ενός μνημείου στην αρχική του κατάσταση (π.χ. διάνοιξη φραγμένων ανοιγμάτων, αποξήλωση νεωτερικών αταίριαστων κατασκευών κ.λπ.).

* Αναστήλωση είναι η αποκατάσταση της αρχικής μορφής ερειπωμένου μνημείου ή τμήματός του με επανατοποθέτηση των αυθεντικών αρχιτεκτονικών μελών, που σώζονται σε άλλη θέση, και ενδεχομέ-

Αποκατάσταση - Αναστήλωση μνημείων

Τα μνημεία, ως υλικές κατασκευές που είναι, υπόκεινται σε φθορά και σε κινδύνους αλλοίωσης ή πλήρους καταστροφής, οι οποίοι οφείλονται σε:

- Γήρανση των υλικών και της κατασκευής.
- Περιβαλλοντικούς παράγοντες, όπως η υγρασία, ο παγετός, τα υπόγεια νερά, η καθίζηση και τα άλλα προβλήματα του εδάφους θεμελίωσης.
- Βιολογικούς παράγοντες, όπως η δράση των φυτικών ριζών, των εντόμων, των τρωκτικών.
- Φυσικές καταστροφές, όπως οι σεισμοί, η φωτιά, οι πλημμύρες.

Επεμβάσεις
συντήρησης και
αποκατάστασης.
Φωτ. Αρχείο
Α. Χριστοφίδου.

Πρόταση
αποκατάστασης
αρχοντικού στην
Καρδαμύλη
Μάνης.
Φωτ. Αρχείο
Α. Χριστοφίδου.

νη περιορισμένη προσθήκη νέων (π.χ. ανασύνθεση ενός αρχαίου κίονα από τους πεσμένους στο έδαφος σπονδύλους του). Ο όρος αυτός, ο οποίος έχει περάσει με την ίδια έννοια και σε άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες, στην καθημερινή πρακτική, έχει αποκτήσει και μια ευρύτερη σημασία, η οποία περιλαμβάνει όλες τις επεμβάσεις, που αποσκοπούν στην προστασία των μνημείων από τη φθορά του χρόνου, τις φυσικές καταστροφές ή την ανθρώπινη δραστηριότητα.

- Η ανάδειξη ενός μνημείου συνίσταται στη διευκόλυνση της επίσκεψης, στη διδακτική παρουσίασή του στο κοινό, στη διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου, στον πιθανό φωτισμό του κ.λπ.
- Η απόδοση μιας νέας χρήσης, συμβατής προς το χαρακτήρα του μνημείου, συχνότατα συμβάλλει στην προστασία και την καλύτερη διατήρησή του, επειδή του εξασφαλίζει μια συνεχή φροντίδα και συντήρηση.

Οι επεμβάσεις στα μνημεία διέπονται από διεθνείς κανόνες, οι οποίοι περιέχονται :

α) Στο Χάρτη της Βενετίας, πλαίσιο αρχών που έγινε αποδεκτό από το 2ο Συνέδριο των Αρχιτεκτόνων και των Τεχνικών των Ιστορικών Μνημείων το 1964, στη Βενετία.
β) Στη Διακήρυξη του Άμστερνταμ, η οποία εγκρίθηκε από τους συμμετέχοντες στο συνέδριο, που είχε οργανωθεί από το Συμβούλιο της Ευρώπης στην ολλανδική πόλη τον Οκτώβριο του 1975, με την ευκαιρία του Ευρωπαϊκού Έτους Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς.

γ) Στη Σύμβαση για την προστασία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της Ευρώπης (Σύμβαση Γρανάδας, 1985), που από το 1992 αποτελεί νόμο του ελληνικού κράτους, και στην οποία συνοψίζονται τα εξής :

- Η διαδικασία της αναστήλωσης ενός μνημείου είναι μια επέμβαση υψηλής εξειδίκευσης.
- Το μνημείο πρέπει να αντιμετωπίζεται όχι μόνο ως έργο τέχνης, αλλά και ως ιστορική μαρτυρία. Κάθε επέμβαση σ' αυτό πρέπει να βασίζεται στο σεβασμό προς την αρχική του υπόσταση και τα αυθεντικά του στοιχεία.
- Η αναστήλωση σταματάει στο σημείο που αρχίζουν να υπάρχουν υποθέσεις. Οι απαραίτητες συμπληρώσεις πρέπει να αντιπροσωπεύουν το ελάχιστο που απαιτείται για να εξασφαλισθούν οι συνθήκες συντήρησης του μνημείου και να αποκατασταθεί

η μορφολογική του συνέχεια, να διακρίνονται από τα αυθεντικά του μέρη, αλλά και να ενσωματώνονται αρμονικά στο σύνολο.

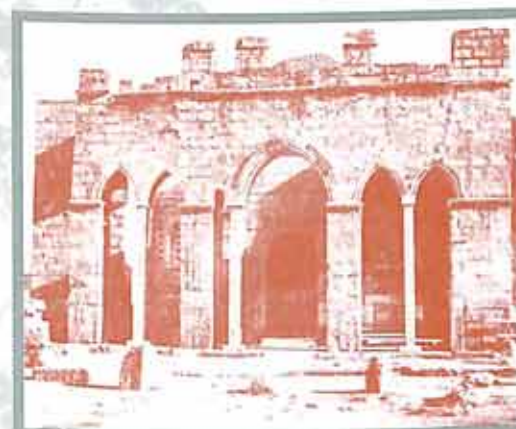
- Πρέπει να διατηρούνται τα στοιχεία όλων των αξιόλογων οικοδομικών φάσεων ενός μνημείου.
- Τα άμεσο φυσικό και δομημένο περιβάλλον πρέπει να διατηρείται στην κλίμακά του. Το μνημείο είναι αναπόσπαστο από την ιστορική στιγμή που αντιπροσωπεύει και το χώρο, όπου είναι θεμελιωμένο.
- Η επέμβαση σε ένα μνημείο πρέπει να είναι κατά το δυνατόν αναστρέψιμη, να υπάρχει δηλαδή η δυνατότητα επιστροφής στην κατάσταση που ήταν το μνημείο πριν από την επέμβαση.

• Τα χρησιμοποιούμενα υλικά πρέπει να είναι συμβατά προς τα αρχικά υλικά κατασκευής. Όταν οι παραδοσιακοί τρόποι κατασκευής αποδεικνύονται ανεπαρκείς, επιτρέπεται η χρήση σύγχρονων υλικών και τεχνικών, εφόσον η αποτελεσματικότητά τους είναι αποδεδειγμένη και η συμπεριφορά τους ελεγμένη στο χρόνο.

• Κάθε επέμβαση σε μνημείο πρέπει να βασίζεται σε εξακριβωμένη τεκμηρίωση και να μελετάται διεξοδικά πριν εκτελεσθεί. Η μελέτη περιλαμβάνει συγκέντρωση όλων των δυνατών πληροφοριών για το μνημείο, απεικόνισή του σε σχέδια και φωτογραφίες, καταγραφή των προβλημάτων, διάγνωση της κατάστασής του και προτάσεις επέμβασης.

Μια επέμβαση σε μνημείο, λοιπόν, απαιτεί μεγάλη προσοχή και υπευθυνότητα. Γιατί αυτή η κληρονομιά δεν μας δόθηκε για να την σπαταλήσουμε, αλλά για να τη διαχειριστούμε με σύνεση και να την παραδώσουμε σε όσο

Ο εξωνάρθηκας
της Μονής
Δαφνίου, με το
γοτθικό τόξα.
Ε. Στίκας.

Οι δύο αντηρίδες
στο βόρειο τοίχο
του καθολικού.
J. Lowden, Early
Christian Art,
Hong Kong 1997.

το δυνατόν καλύτερη κατάσταση στις επόμενες γενιές. Οι προβληματισμοί συχνότατα είναι μεγάλοι και οι αποφάσεις δύσκολες. Είναι χαρακτηριστικός ο προβληματισμός του καθηγητή Αδ. Αδαμαντίου, για τη σχεδιαζόμενη το 1908 αναστήλωση της Παναγίας της Οδηγήτριας στο Μυστρά, ο οποίος διατυπώθηκε στα Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας του 1908 (σ. 134):

«Ο ασφαλέστατος τρόπος συντηρήσεως θα ήτο η πλήρης αναστήλωσις του μνημείου σώζονται δε ίχνη των καταρρευσάντων αρχιτεκτονικών μελών αρκούντως, ώστε, μετά μελέτην επισταμένην, ηδύνατο ο περικαλλής ναός να επαναχθή εις την προτέραν αυτού μορφήν. Διστάζομεν εν τούτοις να προβώμεν εις αναστήλωσιν του μνημείου, το οποίο ούτω ήθελε στερηθή της θελκτικής εκείνης γραφικότητος της εκ της ερειπώσεως αυτού προερχομένης. Το σπουδαιότερον δε, εν αυτή τη ερειπιώδει καταστάσει δύναται ο ερευνητής της τέχνης και της ιστορίας τελειότερον να σπουδάσῃ το μνημείον».

Επεμβάσεις-σταθμοί στον αγώνα της Μονής Δαφνίου ενάντια στο χρόνο και τις φυσικές καταστροφές

13ος-14ος αιώνας μ.Χ. Μια πρώτη αναστήλωση. Στην περίοδο της φραγκοκρατίας έγιναν σημαντικές επισκευές στον εξωνάρθηκα. Ακόμα και σήμερα μπορεί να δει κανείς τα γοτθικά τόξα που

αντικατέστησαν τα βυζαντινά, τα οποία οι Φράγκοι βρήκαν κατεστραμμένα.

1885. Η εγκατάλειψη του μνημείου επέβαλε τη λήψη άμεσων μέτρων για τη στερέωση και συντήρησή του. Τριμελής επιτροπή ειδικών ανέλαβε να μελετήσει την κατάσταση και να προτείνει λύσεις.

1891. Οι σεισμοί του 1886 και του 1889 προκάλεσαν ρωγμές στον τρούλο και καταστροφές σε όλα τα κτίρια. Η επιτροπή αποφάσισε την ανακατασκευή του τρούλου, αφού πρώτα θα απομακρύνονταν τα ψηφιδωτά του. Η ανακατασκευή αυτή έγινε με τη χρησιμοποίηση του παλαιού υλικού.

1893. Τοποθετήθηκαν σιδηροδεσιές στο νάρθηκα και στον εξωνάρθηκα.

1894. Για μια ακόμα φορά το μνημείο δοκιμάστηκε από σεισμούς. Δύο αντηρίδες κατασκευάστηκαν για τη στήριξη του βόρειου τοίχου του καθολικού και τα θεμέλιά του ενισχύθηκαν με υδραυλικό κονίαμα. Στο νάρθηκα κατεδαφίστηκε ο δυτικός τοίχος και στη συνέχεια αναστηλώθηκε.

1955. Τοποθετήθηκε σιδερένια στεφάνη (λάμα) στη βάση του τρούλου για την καλύτερη στερέωσή του. Από την εξωτερική του επιφάνεια αφαιρέθηκαν τα χρώματα που αποτελούσαν άχρηστο βάρος και τα φυτά, οι ρίζες των οποίων είχαν εισχωρήσει στο σώμα του τρούλου και προκαλούσαν φθορές στα ψηφιδωτά.

Μέσα στην αυλή, η οποία στρώθηκε με παλιές μαρμαρίνες πλάκες, αναστηλώθηκε κτίσμα στη νοτιοανατολική πλευρά της. Το κτίσμα αυτό χρησιμοποιείται από τότε ως εκδοτήριο εισιτηρίων.

Στο εσωτερικό του ναού, οι γυμνοί και μαυρισμένοι τοίχοι καλύφθηκαν με κονίαμα και χρωματίστηκαν με ουδέτερο χρώμα. Αφαιρέθηκαν οι κατεστραμμένες μαλτέζικες πλάκες που κάλυπταν από το 1840 με ουδέτερο χρώμα. Στη θέση τους τοποθετήθηκαν πλάκες από πεντελικό μάρμαρο.

1959. Οι τοίχοι και ο κίονας του εξωνάρθηκα, που είχαν αποκλίνει από την κατακόρυφο, επανήλθαν στη θέση τους με ειδικές στερεωτικές εργασίες. Για την καλύτερη ενίσχυση των τοίχων του ίδιου χώρου, τοποθετήθηκε κρυφή δοκός σχήματος Π από ισχυρό κονίαμα, πάνω από το ύψος των τόξων.

1982. Μετά τους σεισμούς του 1981, η 1η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, στις αρμοδιότητες της οποίας εμπίπτει το μνημείο, πραγματοποίησε νέες ανασκαφικές και αναστηλωτικές εργασίες.

Από το 1990 η Μονή Δαφνίου συγκαταλέγεται στο Παγκόσμιο Κατάλογο Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Unesco.

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Σκοπός: Να κατανοηθεί η αναγκαιότητα και η σημασία της αποκατάστασης των μνημείων.

Πριν από την επίσκεψη Ζητήστε από τους μαθητές να συγκεντρώσουν φωτογραφικό υλικό από μνημεία που βρίσκονται σε διαδικασία αναστήλωσης. Τα παιδιά μπορούν να αντλήσουν το υλικό από περιοδικά, εφημερίδες, βιβλία ή να τραβήξουν τα ίδια φωτογραφίες. Κάθε μαθητής τοποθετεί τη φωτογραφία του σ' ένα ταμπλό που έχει τοποθετηθεί στην τάξη.

Κατά την επίσκεψη Χωρίστε τους μαθητές σε τρεις ομάδες, οι οποίες θα αναλάβουν να μελετήσουν το καθολικό, την τράπεζα και τα κελιά της αυλής. Ζητήστε από τους μαθητές να παρατηρήσουν τα κτίρια εξωτερικά και να τα σχεδιάσουν. Να διακρίνουν και να καταγράψουν τυχόν αναστηλωτικές επεμβάσεις και στη συνέχεια να αναζητήσουν τους λόγους που τις επιβάλλουν ή τις αποτρέπουν. Τα συμπεράσματα των μελετών μπορούν να παρουσιαστούν και να σχολιαστούν από όλους μαζί.

Καλέστε τα παιδιά σε ένα παιχνίδι ρόλων: αποτελούν τα μέλη μιας αναστηλωτικής ομάδας που αναλαμβάνει την αποκατάσταση του εξωνάρθηκα της Μονής Δαφνίου. Κάθε μαθητής ή ομάδα μαθητών επιλέγει ειδικότητα: αρχιτέκτονας, συντηρητής, χημικός, πολιτικός μηχανικός, αρχαιολόγος, σχεδιαστής, φωτογράφος, λιθοξόος, ξυλουργός, αρχιμάστορας και εργάτες. Μελετά το χώρο και προτείνει εργασίες στο πλαίσιο της αρμοδιότητάς του.

Σε αυτή τη δραστηριότητα οι μαθητές καλούνται να ανακαλύψουν πόσες και ποιες ειδικότητες συμμετέχουν απαραίτητα στις επεμβάσεις αποκατάστασης και έτσι αντιλαμβάνονται πόσο σημαντικό είναι να υπάρχει μεταξύ των μελών καλή συνεργασία και συντονισμός των εργασιών.

Μετά την επίσκεψη Από το ταμπλό με τις φωτογραφίες που έχει στηθεί στην τάξη κάθε μαθητής παρουσιάζει και σχολιάζει τις αναστηλωτικές επεμβάσεις που εικονίζονται στη φωτογραφία που έχει φέρει με βάση την πρόσφατη εμπειρία της επίσκεψης στη Μονή Δαφνίου.

Ζητήστε από τους μαθητές να γράψουν για ένα μνημείο που βρίσκεται στην πόλη τους ή σε κάποια άλλη περιοχή και είναι εγκαταλελειμμένο. Για ποιο λόγο επιθυμούν να αποκατασταθεί; Ποιες εργασίες κρίνουν απαραίτητο να γίνουν; Ποια μπορεί να είναι η νέα του χρήση; Εάν επιθυμούν, μπορεί να συνοδέψουν την έκθεση μελέτης του κτιρίου με σχέδια και φωτογραφίες.

Η ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΨΗΦΙΔΩΤΟΥ

Τι είναι το ψηφιδωτό;

Ποια είναι τα υλικά που χρησιμοποιούνται για την κατασκευή ενός ψηφιδωτού;

Θα χαρακτηρίζατε την τέχνη του ψηφιδωτού ως μια σύγχρονη τέχνη;

Έχετε επισκεφθεί κτίρια που διακοσμούνται με ψηφιδωτά;

Πώς διακοσμούνται σήμερα οι εσωτερικές αρχιτεκτονικές επιφάνειες των χριστιανικών ναών;

Τμήμα
από ρωμαϊκό
ψηφιδωτό.
Αρχαιολογικό
Μουσείο, Κόρινθος.

Τι είναι λοιπόν ψηφιδωτό;

Ψηφιδωτό είναι μια αρχιτεκτονική επιφάνεια – δάπεδο, τοίχος, οροφή – που καλύπτεται από ψηφίδες. Οι ψηφίδες αυτές μπορεί να είναι από φυσικά υλικά – βότσαλα, μάρμαρο, φιλντισί, κοράλλι, ημιπολύτιμοι λίθοι, κοχύλια – ή από κατασκευασμένα υλικά (ψημένη άργιλος, γυαλί, σμάλτο). Οι ψηφίδες είναι στερεωμένες πάνω στην επιφάνεια που διακοσμούν με τη βοήθεια κονιάματος (είδος λάσπης).

Ο όρος μωσαϊκό είναι συνώνυμος με εκείνον του ψηφιδωτού. Είναι πολύ πιθανό να προέρχεται από τη λέξη μούσα ή από μια ιερή σπηλιά, που βρισκόταν σε προάστιο της Ρώμης, αφιερωμένη στις Μούσες και διακοσμημένη με ψηφιδωτά.

Ψηφιδωτό, μια παλιά ιστορία

Τμήμα από
ψηφιδωτό δάπεδο.
Αρχαιολογικό
Μουσείο, Πέλλα.

Περίστερια που
πίνουν νερό.
Μουσείο
Καπιτωλίου,
Ρώμη.

Τμήμα από
ψηφιδωτό της
Πομπηίας.
Εθνικό Μουσείο,
Νάπολη.

Εντοίχια ψηφιδωτά
στον Άγιο
Απολλινάριο το
Νέο στη Ραβέννα.
J. Lowden, Early
Christian Art,
Hong Kong 1997.

Η ανάγκη του απλού ανθρώπου να δημιουργήσει ένα όμορφο και στεγανό δάπεδο για το σπίτι του οδήγησε στην ανακάλυψη του ψηφιδωτού. Χρησιμοποίησε λοιπόν φυσικά υλικά, όπως βότσαλα από τα ποτάμια ή τις ακρογιαλιές, τοποθετώντας τα με διακοσμητική διάθεση.

Τα παλαιότερα ψηφιδωτά βρέθηκαν στη φρυγική πόλη Γόρδιο και χρονολογούνται τον 8ο-7ο αιώνα π.Χ. Αντικατέστησαν την εξαιρετικά δαπανηρή επένδυση με πλάκες μαρμάρου και είχαν ανάλογη πολυτέλεια. Αυτός άλλωστε ήταν ο κυριότερος λόγος που έγιναν πολύ δημοφιλή σ' όλες τις μεγάλες πόλεις της Μεσογείου κατά τους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους.

Τα παλαιότερα σωζόμενα ψηφιδωτά δάπεδα στη χώρα μας χρονολογούνται τον 4ο αιώνα π.Χ. και βρέθηκαν στην Πέλλα, τη Ρόδο και τη Δήλο. Παρά τη χρωματική τους λιτότητα, η απόδοση των λεπτομερειών στις παραστάσεις μαρτυρεί την εξαιρετική τεχνική δεξιότητα των ψηφοθετών.

Σημαντικό στάδιο στην εξέλιξη του ψηφιδωτού ήταν η χρησιμοποίηση λαξευμένων χαλικιών, ψηφιδών που μπορούν να τοποθετούνται το ένα πολύ κοντά στο άλλο ώστε να αποφεύγονται τα κενά.

Σε ψηφιδωτά δάπεδα του 2ου αιώνα π.Χ. στην Πέργαμο χρησιμοποιούνται μικρές ψηφίδες όλων των χρωμάτων, καθώς και ψηφίδες από υαλόμαζα, προκειμένου να αποδοθούν τα χρώματα που δύσκολα συναντά κανείς σε φυσικές πέτρες. Το δάπεδο τώρα λειαίνεται, η επιφάνεια που πριν ήταν ανώμαλη, γίνεται τώρα ομαλή. Με τη διαβάθμιση των χρωμάτων, τη φωτοσκίαση και την πιστή αναπαράσταση της φύσης το δάπεδο μοιάζει με πίνακα ζωγραφικής.

Τα εντοίχια ψηφιδωτά εμφανίστηκαν για πρώτη φορά το 2ο αιώνα μ.Χ. Σε χώρους όπως οι Θέρμες, τα ιερά των Μουσών και τα Νυμφαία, εμπόδιζαν την υγρασία να διαβρώσει τους τοίχους. Η παράδοση των εντοίχιων ψηφιδωτών έφτασε σε υψηλό βαθμό τελειότητας κατά τους βυζαντινούς χρόνους. Στους χριστιανικούς ναούς με ψηφιδωτά διακοσμήθηκαν οι ψηλότερες επιφάνειες των τοίχων και οι θόλοι, ενώ οι χαμηλότερες επιφάνειες καλύπτονταν από μαρμαρίνες πλάκες.

Το ψηφιδωτό στα ανώτερα τμήματα προτιμήθηκε για την ωραιότητα και τη φωτεινότητά του, καθώς και για το παιχνίδισμα του φωτός, όταν αυτό αντανακλάται στις χρωματιστές ψηφίδες. Σε σύγκριση με την τοιχογραφία, είχε μεγαλύτερη αντοχή στο χρόνο και έδινε την εντύπωση εξαιρετικής λαμπρότητας.

Στους τοίχους, όπου δεν υπήρχε βέβαια ο κίνδυνος της φθοράς από τα πόδια των ανθρώπων, χρησιμοποιούνταν σε μεγάλο ποσοστό ψηφίδες από υαλόμαζα, καθώς επίσης χρυσές και αργυρές ψηφίδες.

Οι τελευταίες κατασκευάζονταν με τον εξής περίπλοκο τρόπο: πάνω σε ένα στρώμα γυαλιού απλωνόταν κόλλα και πάνω σ' αυτή ένα φύλλο χρυσού ή ασημιού. Κατόπιν το φύλλο καλυπτόταν από ένα πολύ λεπτό στρώμα γυαλιού.

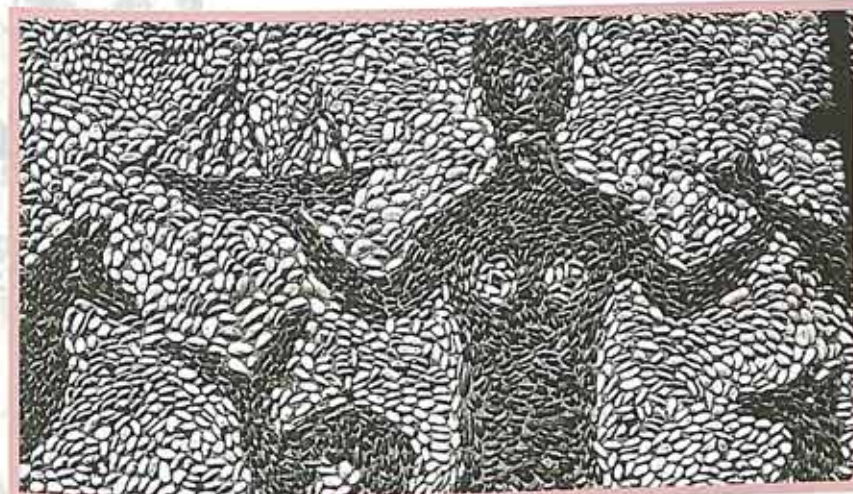
Οι πολύτιμες χρυσές και αργυρές ψηφίδες γέμιζαν το βάθος των παραστάσεων, στόλιζαν τα υφάσματα και τους θρόνους. Το ενιαίο χρυσό βάθος συμβόλιζε την εξωπραγματική διάσταση στην οποία κινούνταν οι ιερές μορφές και υποδήλωνε την άυλη υπόστασή τους.

Ψηφιδωτά με θέματα κοσμικά, σκηνές κυνηγιού, μάχες, ζώα και φυτά του παραδείσου, διακοσμούσαν τα βυζαντινά παλάτια και ενίσχυαν την πολυτέλειά τους.

Η πολιτική και οικονομική κατάσταση του Βυζαντίου αντανακλάται στις ψηφιδωτές παραστάσεις. Η ακμή του 11ου αιώνα είναι εμφανής στα ψηφιδωτά της εποχής. Αντίθετα, μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 13ο αιώνα από τους Φράγκους παρατηρείται μια σταδιακή μείωση ανέγερσης μεγάλων οικοδομημάτων που διακοσμούνται με ψηφιδωτά. Την ίδια περίοδο, κέντρο ψηφοθετικής γίνεται η Βενετία. Στη νεοελληνική παράδοση δεν εφαρμόζονται πια οι πολύπλοκες τεχνικές του ψηφιδωτού. Παρατηρείται μια επιστροφή στη μορφική και χρωματική λιτότητα των κλασικών χρόνων. Όμορφα δείγματα αυτής της παράδοσης είναι οι βοτσαλωτές αυλές στα αιγαιοπελαγίτικα νησιά (β' μισό του 19ου αιώνα). Τα χρώματα που κυριαρχούν είναι το άσπρο και το μαύρο, οι ψηφίδες είναι βότσαλα από τις ακρογιαλιές και τα εικονιζόμενα θέματα προέρχονται κυρίως από τον κόσμο της θάλασσας.

Ψηφιδωτό, η τέχνη της υπομονής

Στην αρχή στεγανοποιούσαν τον τοίχο που επρόκειτο να διακοσμηθεί για να προφυλαχθεί από την υγρασία, χρησιμοποιώντας πίσσα ή ρητίνη. Για να συνδεθεί γερά το υπόστρωμα των μωσαϊκών με τον τοίχο ή τον τρούλο κάρφωναν μεγάλα καρφιά με παχύ κεφάλι. Κάλυπταν στη συνέχεια τον τοίχο με τρία επάλληλα στρώματα σοβά. Το πρώτο ήταν χονδρό και περιείχε ασβέστη, άμμο, θηραϊκή γη και τριμμένο κεραμίδι. Το μίγμα αυτό ήταν πολύ σκληρό και ονομαζόταν υδραυλικό κονίαμα ή κουρασάνι. Το επόμενο στρώμα είχε

Σπετσιώτικο ψηφιδωτό.
19ος αι.
Greece and the Sea
Κατάλογος έκθεσης,
Αμστερνταμ, 1987.

λεπτότερη σύνθεση. Σ' αυτό γινόταν και το προσχέδιο της παράστασης. Το τρίτο στρώμα ήταν πιο λεπτό και σ' αυτό έμπηγαν τις ψηφίδες.

Οι ψηφοθέτες έκαναν μεροκάματα, δούλευαν δηλαδή τμηματικά το ψηφιδωτό, όσο προλάβαιναν στη διάρκεια της ημέρας και στο τμήμα εκείνο που ήταν ακόμα νωπό. Για μερικά κομμάτια που έπρεπε να δουλευτούν περισσότερα, όπως το κεφάλι μιας μορφής, οι ψηφοθέτες κατέφευγαν στην έμμεση ψηφοθέτηση δουλεύοντας τη σύνθεση σε λινό πανί και τοποθετώντας το μετά στον τοίχο.

Ενέματα και καθαρισμός, αποκόλληση και επανατοποθέτηση

Δύο είναι τα βασικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι συντηρητές των ψηφιδωτών. Από τη μια πρέπει να διατηρήσουν και να προστατέψουν τα έργα που σώζονται ακέραια και από την άλλη να επισκευάσουν και να συμπληρώσουν τα ψηφιδωτά που έχουν υποστεί ζημιές ή αλλοιώσεις. Βασικές προϋποθέσεις της συντήρησης είναι να μελετηθούν το παλιό υλικό και η αισθητική αντίληψη του δημιουργού. Το τελευταίο

είναι πολύ βασικό γιατί θα αποτρέψει το συντηρητή από το να διορθώσει τα «λάθη» του καλλιτέχνη. Ακόμη και αυτά είναι δεμένα αναπόσπαστα με το χαρακτήρα και τη μορφή του έργου. Οι σεισμοί, οι πυρκαγιές και κυρίως η υγρασία είναι οι κυριότερες αιτίες της καταστροφής των ψηφιδωτών και προκαλούν είτε την αποκόλληση του κονιάματος από τον τοίχο, είτε την καταστροφή του ίδιου του κονιάματος.

Όταν η ζημιά είναι μικρής έκτασης, μπορεί το ψηφιδωτό να στερεωθεί επιτόπου με γέμισμα των ρηγμάτων και ενέματα συνδετικού κονιάματος. Όταν όμως το ψηφιδωτό κινδυνεύει να πέσει από τον τοίχο, πρέπει να απομακρυνθεί και, αφού συντηρηθεί και καθαριστεί, να επανατοποθετηθεί.

Ένεμα σε ψηφιδωτό.
Τα μνημεία της
Θεσσαλονίκης και οι
σεισμοί του 1978,
Κατάλογος
Έκθεσης, ΥΠ.ΠΟ.

Άγγελοι σε ψηφιδωτό της Μονής Δαφνίου.
Ν. Χατζηδάκη.

στιανική αντίληψη ότι ο ναός είναι μια απεικόνιση του σύμπαντος κόσμου σε μικρογραφία. Στον τρούλο τοποθετείται ο Παντοκράτορας που είναι η ανώτερη μορφή στην ουράνια ιεραρχία. Περιστοιχίζεται από τους προφήτες που κήρυξαν την κάθοδό του στη γη. Στα τέσσερα ημιχώνια φιλοξενούνται σκηνές από το Δωδεκάροτο: ο Ευαγγελισμός, η Γέννηση, η Βάπτισμα, η Μεταμόρφωση. Στη κόγχη του ιερού ένθρονου η Θεοτόκος μεσιτεύει για τη σωτηρία των ανθρώπων. Στο δυτικό τοίχο, πάνω από την είσοδο, εικονίζεται η Κοίμηση της Θεοτόκου, γεγονός στο οποίο είναι αφιερωμένος ο ναός. Χαμηλότερα τοποθετούνται οι μορφές που είναι πιο κοντά στον άνθρωπο, δηλαδή οι άγιοι, οι μάρτυρες και οι ιεράρχες.

Γυναικείες μορφές σε ψηφιδωτό της Μονής Δαφνίου.
Ν. Χατζηδάκη.

Ψηφιδωτά που άντεξαν, μάρμαρα που χάθηκαν

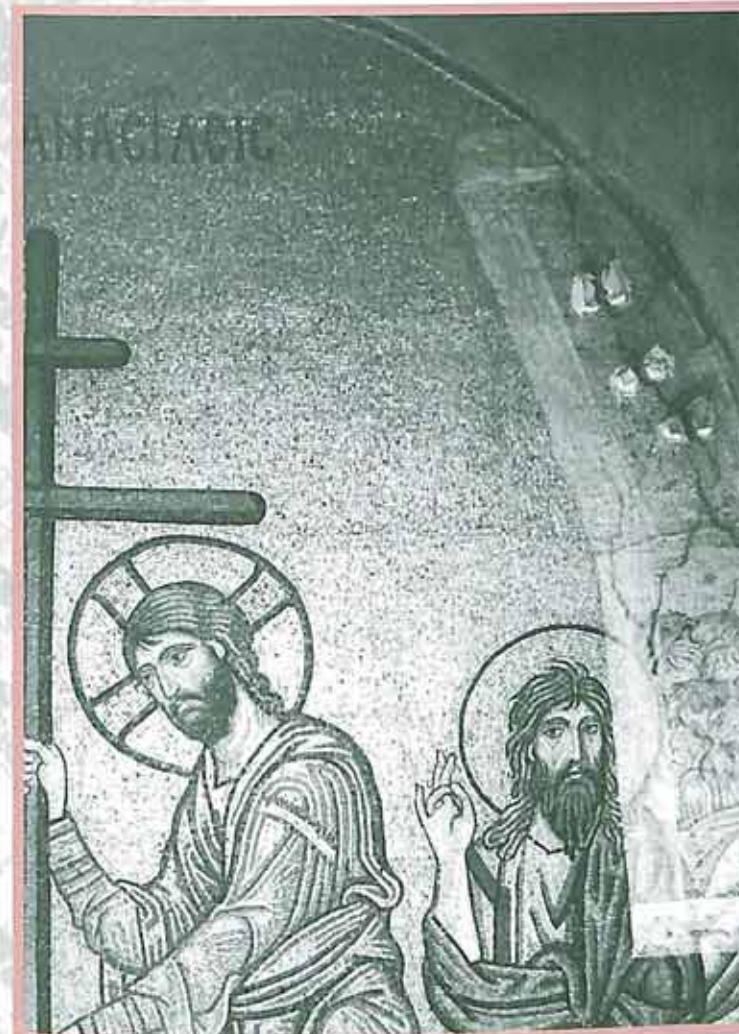
Στο οκταγωνικού τύπου καθολικό της Μονής Δαφνίου ψηφιδωτά διακοσμούσαν τον τρούλο, τα τόξα, τα ημιχώνια, καθώς και την ανώτερη ζώνη των τοίχων. Οι χαμηλότερες επιφάνειες καλύπτονταν με πολύτιμες πλάκες μαρμάρου, ένας τρόπος διακόσμησης που ονομάζεται ορθομαρμάρωση. Ο σημερινός επισκέπτης αντικρίζει μεγάλο μέρος από τα ψηφιδωτά και τις τοιχογραφίες που χρονολογούνται το 16ο αιώνα. Αυτές αντικατέστησαν την αρχική ορθομαρμάρωση όταν καταστράφηκε.

Όλος ο κόσμος σε ένα ναό

Οι πολυπρόσωπες σκηνές των ψηφιδωτών διηγούνται τη ζωή του Χριστού και της Παναγίας. Οι μεμονωμένες μορφές είναι προφήτες, άγγελοι, άγιοι, μάρτυρες, ιεράρχες. Η διάταξη τους υπαγορεύεται από τη χρι-

Η τεχνοτροπία, μαρτυρία της εποχής

Τα ψηφιδωτά στη Μονή Δαφνίου αποτελούν εξαιρετικό δείγμα της μνημειακής τέχνης στα τέλη του 11ου αιώνα, η οποία έχει επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό από αρχαία ελληνικά πρότυπα. Οι στάσεις των προφητών που θυμίζουν αρχαία ελληνικά αγάλματα, οι γεμάτες χάρη γυναικείες μορφές, η συγκρατημένη έκφραση του πάθους, η προσήλωση στην αρμονία και τη συμμετρία στις μεμονωμένες μορφές και στις συνθέσεις, μαρτυρούν την έντονη παρουσία της κλασικής παράδοσης. Είναι βέβαιο ότι οι ψηφοθέτες που δούλεψαν στο Δαφνί είχαν μαθητεύσει σε ένα από τα εργαστήρια της πρωτεύουσας του Βυζαντίου. Η συγκεκριμένη καλλιτεχνική τους παιδεία σφράγισε τόσο την τεχνοτροπία του έργου τους όσο και την επιλογή των υλικών τα οποία χρησιμοποίησαν.

Ψηφιδωτό της Μονής Δαφνίου σε φάση συντήρησης.
Ν. Χατζηδάκη.

της Μονής Δαφνίου συνεχίζονται μέχρι σήμερα και διεξάγονται από έμπειρους συντηρητές της 1ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και της Διεύθυνσης Συντήρησης Αρχαιοτήτων του Υπουργείου Πολιτισμού.

Φθορές και επεμβάσεις από τον 11ο αιώνα έως σήμερα

1891. Οι σεισμοί των προηγούμενων ετών προκάλεσαν την πτώση πλήθους ψηφιδών από τον τρούλο. Ειδικός ψηφοθέτης καλείται από την Ιταλία για να αναλάβει την αποκόλληση των ψηφιδωτών του τρούλου και την αποκατάστασή τους.

1892-97. Νέος ψηφοθέτης, ο Ιταλός Νονο, αναλαμβάνει την επανατοποθέτηση των ψηφιδωτών στον τρούλο, καθώς επίσης και τη στερέωση και τον καθαρισμό όλων των ψηφιδωτών του ναού.

Ο Νονο, ο οποίος εργάστηκε χωρίς καμιά επιστημονική εποπτεία, έκανε σοβαρά λάθη:

- Άλλαξε τη θέση των προφητών. Στη θέση του προφήτη Μωυσή, που ήταν ο πρώτος στη σειρά, τοποθέτησε τον προφήτη Δαυίδ και έτσι άλλαξαν διαδοχικά όλες οι θέσεις των προφητών. Διόρθωσε τις ρήσεις τους, και, καθώς δεν γνώριζε την ελληνική γλώσσα, τοποθέτησε λάθος γράμματα στα περισσότερα από τα ονόματα.
 - Συμπλήρωσε με τρόπο επιπόλαιο και χωρίς να του έχει δοθεί η σχετική άδεια πολλά τμήματα των ψηφιδωτών που είχαν καταστραφεί.
1955. Ομάδα ελλήνων συντηρητών και ψηφοθετών στερεώνει και καθαρίζει πολλά από τα ψηφιδωτά του ναού που είναι έτοιμα να καταρρεύσουν.

1982. Οι εργασίες συντήρησης των ψηφιδωτών

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Σκοπός: Να κατανοηθεί η τέχνη και η τεχνική του ψηφιδωτού

Πριν από την επίσκεψη Ζητήστε από μια ομάδα μαθητών να σχεδιάσει ένα θέμα, το οποίο στη συνέχεια θα διακοσμηθεί από όλη την τάξη με την τεχνική του κολάζ. Καλέστε τους μαθητές να φέρουν φωτογραφίες ψηφιδωτών για να διακοσμήσουν την αίθουσα την περίοδο κατά την οποία μελετούν το θέμα.

Κατά την επίσκεψη Ζητήστε από τους μαθητές να παρατηρήσουν τα ψηφιδωτά και τις τοιχογραφίες που διακοσμούν τη Μονή Δαφνίου. Ποιος από τους δύο τρόπους διακόσμησης φαντάζει σ' αυτούς πιο εντυπωσιακός και ποιος έχει τις περισσότερες πιθανότητες ν' αντέξει στο χρόνο; Προτρέψτε τους μαθητές να σχολιάσουν και να ερμηνεύσουν τον ενιαίο χρυσό φόντο των ψηφιδωτών παραστάσεων. Χρυσός, Βυζάντιο, χριστιανική θρησκεία: συσχετίστε τις έννοιες και ανακαλύψτε πιθανούς συμβολισμούς.

Παρακινήστε τα παιδιά να πάρουν συνέντευξη από κάποιον συντηρητή που εργάζεται στο εργαστήριο συντήρησης των ψηφιδωτών, αφού προηγουμένως έχετε συνεννοηθεί τηλεφωνικώς. Στην επαφή μαζί του οι μαθητές θα μπορέσουν να ενημερωθούν για τις μεθόδους συντήρησης των ψηφιδωτών γενικότερα και ειδικότερα για τις επεμβάσεις που γίνονται σήμερα στα ψηφιδωτά της μονής.

Μετά την επίσκεψη Ο Όσιος Λουκάς στη Βοιωτία, βυζαντινός ναός του 11ου αιώνα, είναι διακοσμημένος στο εσωτερικό του με ψηφιδωτά. Οργανώστε μια επίσκεψη στο μνημείο και επικεντρώστε την προσοχή σας στα ψηφιδωτά του.

Μετά την επίσκεψη χωρίστε τους μαθητές σε δύο ομάδες. Η μία ομάδα θα αναλάβει να ερευνήσει τη σχετική βιβλιογραφία και να παρουσιάσει με φωτογραφίες και κείμενα τα ψηφιδωτά του Όσιου Λουκά. Η άλλη θα κάνει την αντίστοιχη εργασία για τη Μονή Δαφνίου. Αφού γίνουν και οι δύο παρουσιάσεις, προχωρήστε σε μια ανοιχτή συζήτηση, στην οποία οι μαθητές θα ανιχνεύσουν τυχόν ομοιότητες ή διαφορές συγκρίνοντας την ψηφιδωτή διακόσμηση των δύο μνημείων.

Σελίδα ημερολογίου: «Ένας από τους ψηφοθέτες της Μονής Δαφνίου, ο Αμβρόσιος, καταθέτει στο ημερολόγιό του εντυπώσεις και αναμνήσεις μετά το τέλος των εργασιών». Ζητήστε από τους μαθητές να φανταστούν και να γράψουν τις σκέψεις του Αμβρόσιου.

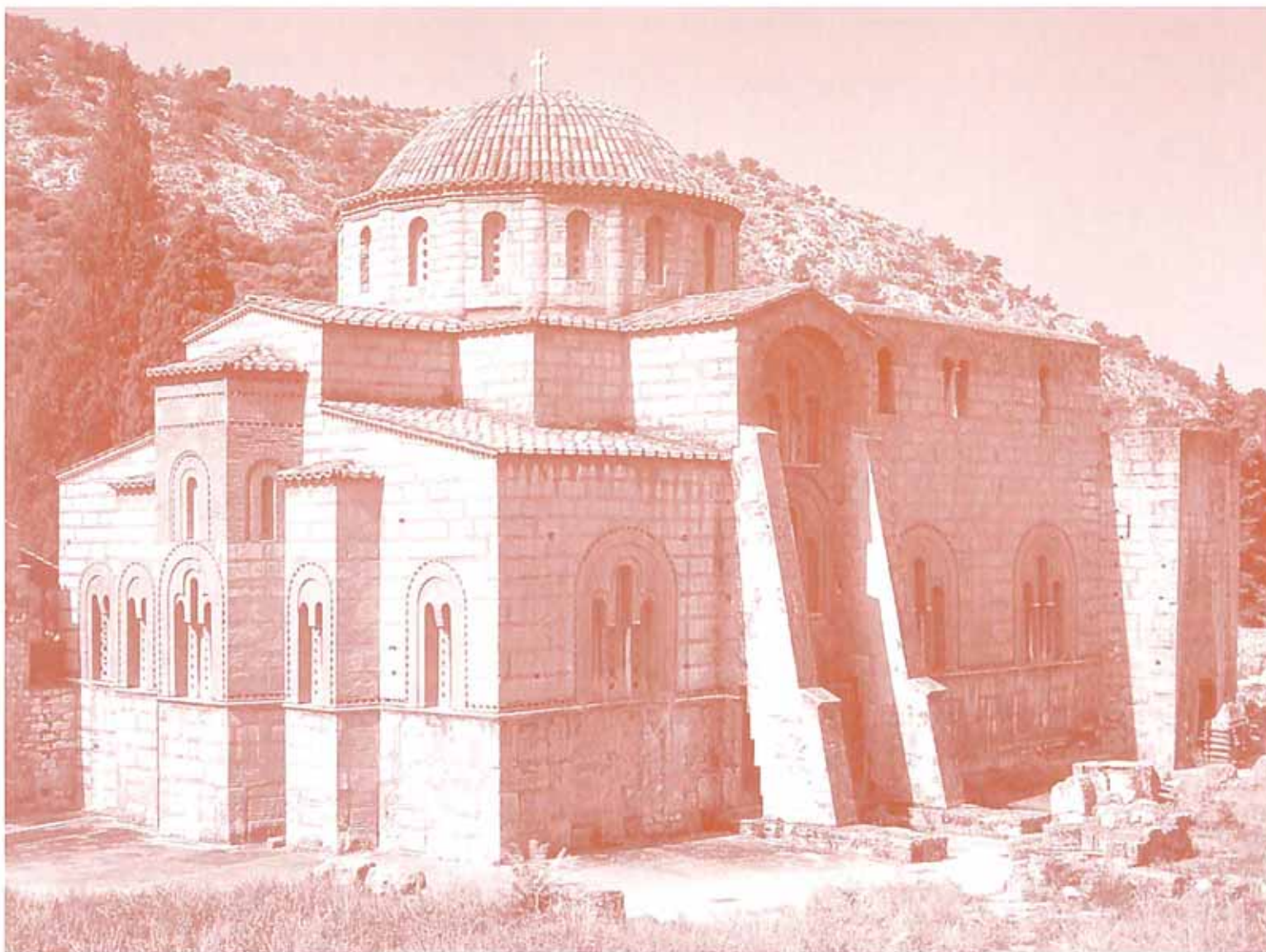

Οι επεμβάσεις των Φράγκων στον εξωνάρθηκα.

Γυναικείες μορφές σε ψηφιδωτό της Μονής Δαφνίου.

Οι δύο αντηρίδες στο βόρειο τοίχο του καθολικού.

Άγγελοι σε ψηφιδωτό της Μονής Δαφνίου.

Το καθολικό γεωμετρικό και πνευματικό κέντρο στη Μονή Φλαμουρίου στο Πήλιο.

Ένεμα σε ψηφιδωτό.

ΚΑΤΟΨΗ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΔΑΦΝΙΟΥ

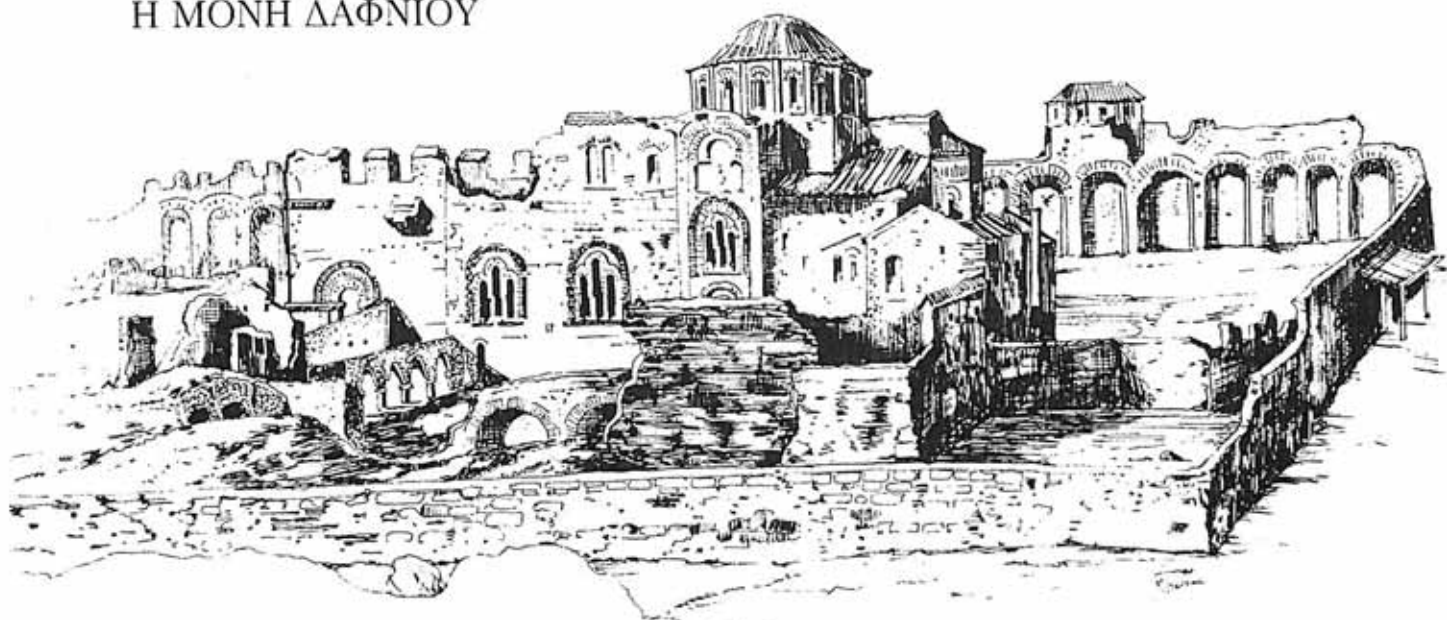
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΜΟΥΣΕΙΩΝ
1η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Η
Μονή
Δαφνίου

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

Η ΜΟΝΗ ΔΑΦΝΙΟΥ

Η Μονή Δαφνίου σχέδιο Th. du Moncel, 1843.

Πάνω στην Ιερά Οδό, στο δρόμο που οδηγεί από την Αθήνα στην Ελευσίνα, σε ένα χώρο κατάφυτο βρίσκεται προστατευμένο από γυλό τείχος το μοναστήρι του Δαφνίου.

Η ονομασία του μοναστηριού καθώς και της ευρύτερης περιοχής προέρχεται πιθανότατα από το ιερό που υπήρχε εδώ στην αρχαιότητα, αφιερωμένο στο Δαφναίο ή Δάφναιο Απόλλωνα.

Με τη διάδοση του χριστιανισμού και την απαγόρευση της ειδωλολατρικής θρησκείας οι αρχαίοι ναοί εγκαταλείπονται ή μετατρέπονται σε χριστιανικούς. Έτσι, στα χρόνια του Ιουστινιανού πιθανώς το ιερό του Δαφναίου Απόλλωνα μετατρέπεται σε χριστιανικό ναό (βασιλική), με σκοπό να προσελκύσει στη νέα θρησκεία τους ειδωλολάτρες που περνούν από εκεί με προορισμό το ιερό της Ελευσίνας. Η βασιλική οχυρώνεται και οργανώνεται σε μοναστήρι.

Τον 11ο αιώνα οι νικηφόροι πόλεμοι στο εξωτερικό και η δικαιότερη νομοθεσία στο εσωτερικό της βυζαντινής αυτοκρατορίας προσφέρουν σταθερότητα στη βυζαντινή κοινωνία και συμβάλλουν στην οικονομική και πνευματική της άνθηση. Η επιρροή της εκκλησίας αυξάνεται, ναοί και μοναστήρια ιδρύονται σε όλη την επικράτεια. Στο πλαίσιο αυτής της ακμής, στα ερείπια της παλιάς βασιλικής ιδρύεται νέος ναός, αφιερωμένος στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Το μοναστήρι επαναλειτουργεί και ακμάζει.

Με την έλευση των σταυροφόρων από τη Δύση στις αρχές του 13ου αιώνα και τη δημιουργία λατινοκρατούμενων κρατιδίων στο χώρο της βυζαντινής επικράτειας, το μοναστήρι περνάει στα χέρια τάγματος καθολικών μοναχών. Η εξαιρετική άνθηση των προηγούμενων χρόνων ανακόπεται, εξακολουθεί όμως να αποτελεί θρησκευτικό πόλο έλξης, όπως αποδεικνύουν και οι ταφές δούκων των Αθηνών.

Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης, με την άδεια των Οθωμανών οι ορθόδοξοι μοναχοί επιστρέφουν. Το μοναστήρι καίρει προνομίων και διατηρείται ακμαίο σε όλη τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, ενώ για τις ανάγκες της Επανάστασης μετατρέπεται σε καταφύγιο αγωνιστών και πυριτιδαποθήκη.

Κατά τη διετία 1883-1885 λειτουργεί ως φρενοκομείο. Οι εργασίες συντήρησης αρχίζουν το 1888. Από το 1990 είναι μνημείο εγγεγραμμένο στον Παγκόσμιο Κατάλογο Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO.

ΤΟ ΚΑΘΟΛΙΚΟ

Η αρχιτεκτονική του καθολικού παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Η τετράγωνη βάση του ναού στήριζει τον πλατύ και γυλό τρούλο. Η στήριξη του ημισφαιρίου (τρούλου) από τετράγωνο επιτυχά-

νεται με οκτώ κόγχες που σχηματίζονται ανάμεσα στον τρούλο και στους τοίχους του ναού. Έτσι ο κεντρικός χώρος του καθολικού μένει ελεύθερος από εσωτερικά στηρίγματα, δημιουργώντας μια αίσθηση ενότητας και ανάτασης. Από τα δεκαέξι παράθυρα που ανοίγονται στο τύμπανο του τρούλου διαχέεται το φυσικό φως στο εσωτερικό του ναού.

Οι τοίχοι του καθολικού είναι χτισμένοι με το πλινθοπερίκλειστο σύστημα, δηλαδή σειρές από λαξευμένες πέτρες που έχουν τις ίδιες διαστάσεις περιβάλλονται από τούβλα (πλίνθους).

ΤΑ ΨΗΦΙΔΩΤΑ

Το καθολικό της μονής ξεχωρίζει από τους άλλους βυζαντινούς ναούς της Αττικής χάρη στα θαυμάσια ψηφιδωτά του. Τα ψηφιδωτά καλύπτουν τις υψηλότερες καμπύλες επιφάνειες των τοίχων, ενώ οι χαμηλότερες επιφάνειες ήταν ντυμένες με πολύχρωμες μαρμάρινες πλάκες (ορθομαρμάρωση), οι οποίες καταστράφηκαν κατά την Τουρκοκρατία.

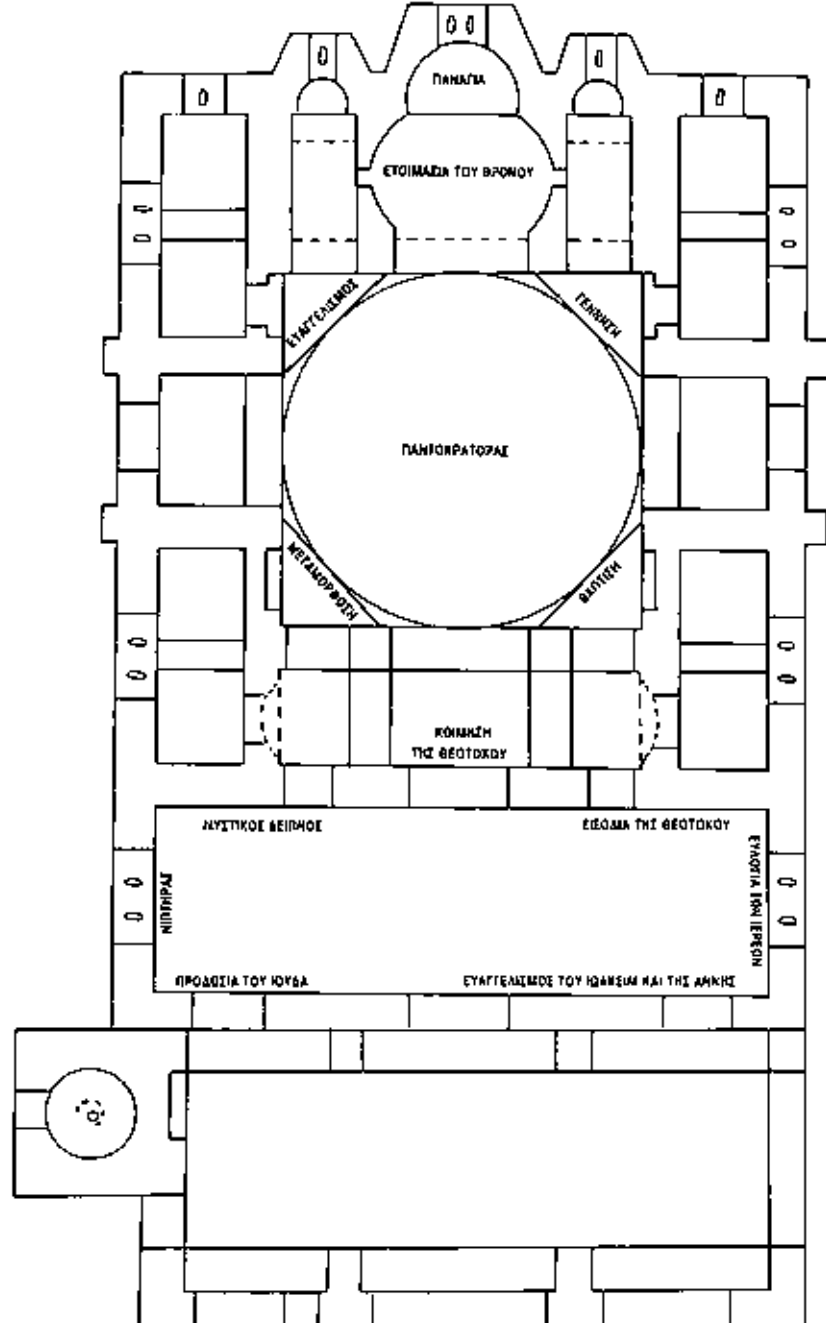
Οι πολυπρόσωπες σκηνές των ψηφιδωτών διηγούνται τη ζωή του Χριστού και της Παναγίας. Οι μεμονωμένες μορφές είναι αρχάγγελοι, προφήτες, άγιοι, μάρτυρες, ιεράρχες. Η διάταξή τους στον τρούλο, τις κεραίες του σταυρού, το ιερό και τον εσωνάρθηκα υπαγορεύεται από την αντίληψη ότι ο ναός συμβολίζει το σύμπαν με τον τρούλο σύμβολο του ουράνιου θόλου και το δάπεδο σύμβολο της γης.

Έτσι στον τρούλο τοποθετείται ο Παντοκράτορας, η ανώτερη στην επουράνια ιεραρχία μορφή, περιτοικισμένος από τους προφήτες που κήρυξαν την κήρυξή Του στη γη. Τις τέσσερις τριγωνικές επιφάνειες κάτω από τον τρούλο καταλαμβάνουν οι μεγάλες γιορτές της χριστιανοσύνης, Ευαγγελισμός, Γέννηση, Βάπτισμα, Μεταμόρφωση. Στην κόγχη του ιερού ένθρονου η Πλατυτέρα μεσιτεύει για τη σωτηρία των ανθρώπων. Της παραστέκονται οι αρχάγγελοι Μιχαήλ και Γαβριήλ. Ακριβώς απέναντι, στο δυτικό τοίχο, εικονίζεται η Κοίμηση της Θεοτόκου, γεγονός στο οποίο είναι αφιερωμένος ολόκληρος ο ναός. Χαμηλότερα απαντούν οι μορφές που προσεγγίζουν το ανθρώπινο μέτρο, δηλαδή οι άγιοι, οι μάρτυρες και οι ιεράρχες.

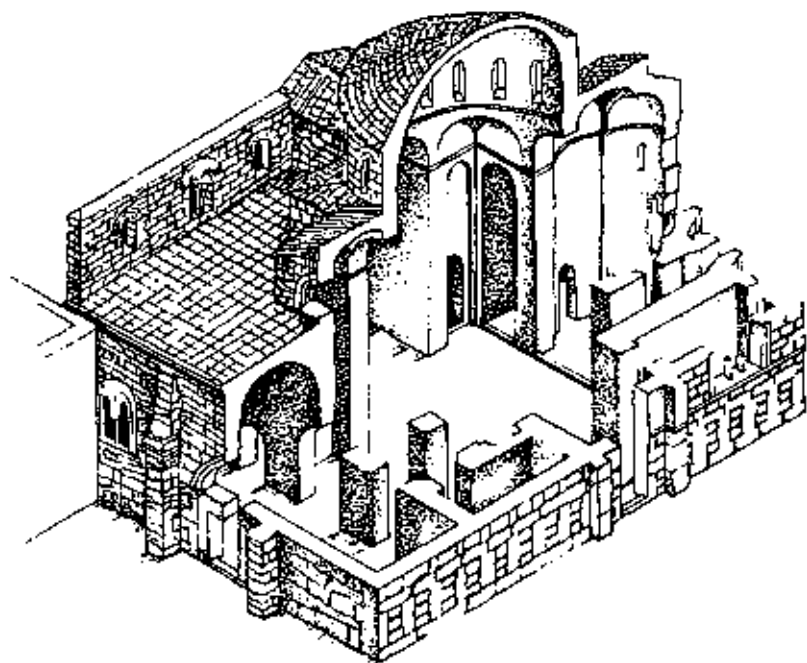
Παρά τις διαφοροποιήσεις τους όλα τα αναπαραστώμενα θέματα ενοποιούνται και εντάσσονται σε ένα ενιαίο εικαστικό χώρο χάρη στην ύπαρξη του χρυσού φόντου.

Η συντήρηση των ψηφιδωτών ξεκίνησε τον προηγούμενο αιώνα και συνεχίζεται ως τις μέρες μας.

Το εικονογραφικό πρόγραμμα του καθολικού.

Τομή του καθολικού (σχέδιο ΕΜΠ).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. O. Demus, Le maître de Daphni. Les peintres célèbres, Παρίσι 1948.
2. E. Diez - O. Demus, Byzantine Mosaics in Greece. Daphni and Hosios Lucas, Harvard University Press, 1931.
3. A. Grabar - M. Chatzidakis, Grèce. Mosaïques byzantines, Παρίσι 1959.
4. Γ. Κολέφας, Τεχνική γραφιδωτού, ΕΟΜΜΕΧ, 1983.
5. Φ. Κουκουλές, Βυζαντινών βίος και πολιτισμός, Αθήναι 1948.
6. G. Millet, Le monastère de Daphni. Histoire, Architecture, Mosaïques, Παρίσι 1899.
7. Χ. Μπακιριτζής, Βυζαντινά τσεκοκολάγηννα, Αθήνα 1989.
8. Α. Ορλάνδος, Μοναστηριακή αρχιτεκτονική, Αθήνα 1958.
9. Τόπος και Εικόνα, Χαρακτικά ξένων περιηγητών για την Ελλάδα, 18ος αιώνας, Α', Αθήνα 1979.

© ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

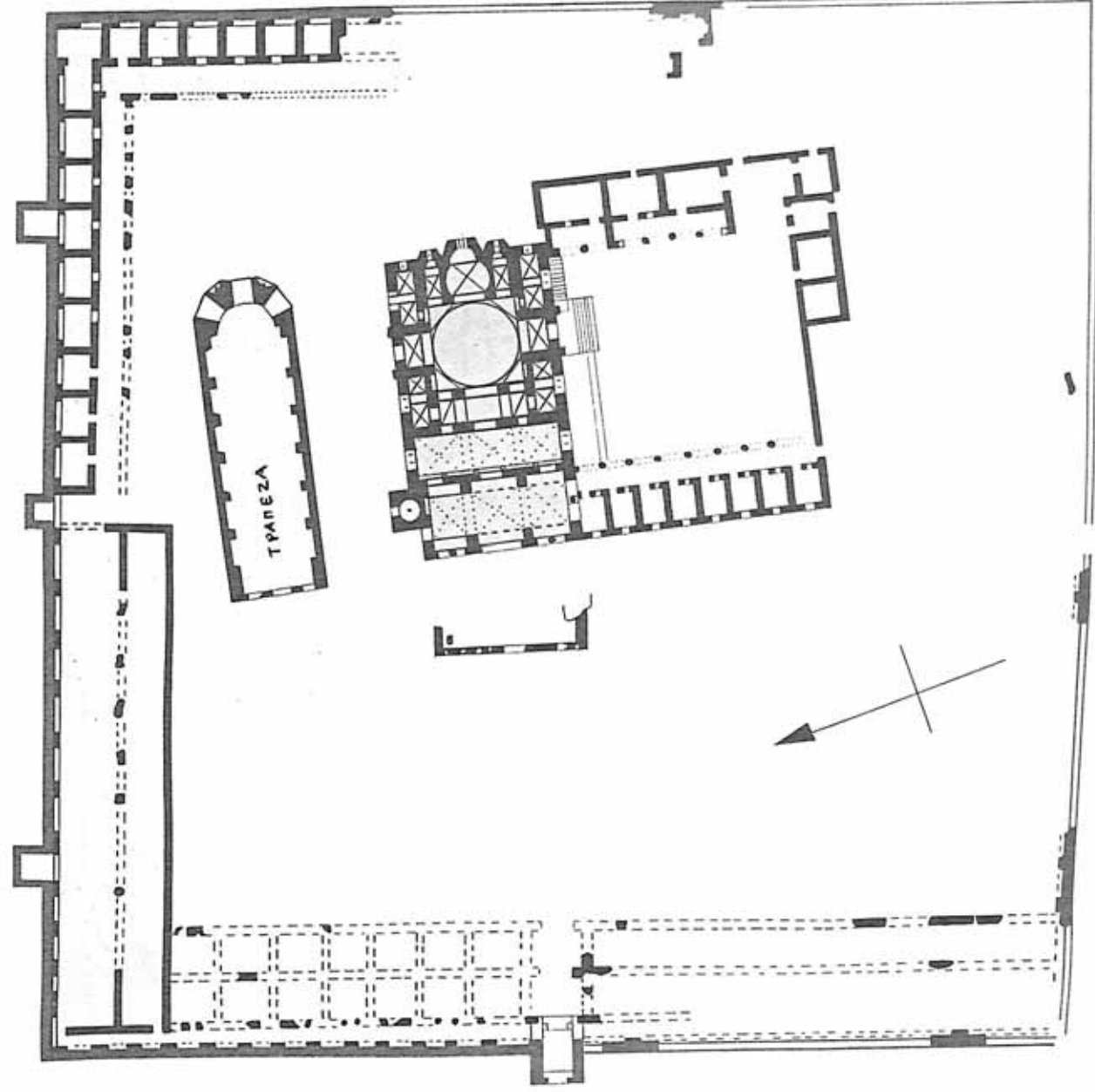
ΜΕΥΘΥΝΣΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΜΟΥΣΕΙΩΝ

Μουσμητουλίνια 20, 106 82 Αθήνα

Τηλ. 8201420

ISBN 960-214-660-5

Ομάδα εργασίας	Α. Ευγενίδου Ε. Αναγνωστοπού Α. Θεοδώρου Ε. Κλωνί Κ. Παπασταματίου Β. Σακελλιάδης Ν. Σελένιτ Φ. Σταυρουλάκη Α. Τοπούρη
Φωτογραφίες	Η. Ηλιάδης
Σχέδια	Ι. Τζανέκα
Καλλιτεχνική επιμέλεια	Α. Γιαννουλάκη
Εκτύπωση	Ε. Μπουλούκος - Α. Λογοθέτης Ο.Ε.

ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ - ΚΑΘΟΛΙΚΟ
ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ

ΤΡΑΠΕΖΑ

ΚΕΛΙΑ